

Niemiecki obóz jeniecki **Stalag VIII A Görlitz**

Przewodnik dydaktyczny
do edukacji historycznej
w miejscu pamięci Stalag VIII A

Niemiecki obóz jeniecki **Stalag VIII A Görlitz**

**Przewodnik dydaktyczny
do edukacji historycznej
w Miejscu Pamięci Stalag VIII A**

Copyright © Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura i Meetingpoint
Memory Messiaen e.V., 2022

Koncepcja: Marta Wyspiańska
Alexandra Grochowski

Tekst: Zuzanna Kornet

Tłumaczenie z niemieckiego:
Magdalena Zielińska-König

Redakcja: Teresa Korsak
Kinga Hartmann

Zdjęcie na okładce: Jakub Purej
Jakub Sochoń

Redakcja techniczna, projektowanie i skład:
Joanna Wagner-Głowińska

Niniejsza publikacja powstała w ramach projektu „Poznać i zrozumieć. Pamięć w imię przyszłości”. Rozwój sieci edukacyjnych i społeczeństwa obywatelskiego w polsko-saksońskim regionie przygranicznym i współfinansowana została przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Współpracy INTERREG Polska – Saksonia 2014–2020.

Wydanie I
Zgorzelec – Görlitz 2022

ISBN 978-83-66292-19-2

GAJT Wydawnictwo 1991 s.c.
Rynek 31/32, 50-102 Wrocław

Przedmowa

Szanowni Państwo, drodzy Nauczyciele, Uczniowie i Czytelnicy,

niniejsza publikacja *Niemiecki obóz jeniecki Stalag VIII A Görlitz. Przewodnik dydaktyczny do edukacji historycznej w Miejscu Pamięci Stalag VIII A* ma na celu, jak sugeruje tytuł, pomóc Państwu w zaplanowaniu i przygotowaniu wizyty w naszym miejscu pamięci.

Treść tej broszury podzielona jest na trzy części. W pierwszej części znajdują się wprowadzające informacje na temat II wojny światowej, których znajomość jest istotna do przeprowadzenia udanej wizyty w Stalagu VIII A. Można je wykorzystać jako wprowadzenie lub także jako powtórkę do opracowania podczas zajęć szkolnych.

W drugiej części podane są konkretne informacje o obozie jenieckim Stalag VIII A zarówno w kontekście całego systemu obozów jenieckich w III Rzeszy, jak i w odniesieniu do naszego regionu i miasta Görlitz.

Część trzecia publikacji przybliży indywidualne biografie jeńców wojennych Stalagu VIII A, którzy trafili do obozu z różnych zakątków świata. Z doświadczenia wiemy, że osobiste historie szczególnie dobrze sprawdzają się w pracy z młodzieżą.

Podsumowaniem każdego rozdziału są trzy pytania, które pozwolą uczniom stopniowo pogłębić temat. Jasno sformułowane polecenia umożliwiają reprodukcję i transfer zdobytej wiedzy oraz refleksję na dany temat.

Ponadto z *Przewodnikiem* można pracować bezpośrednio w miejscu pamięci, ponieważ jest on dostosowany do naszych ścieżek edukacyjnych. Oba źródła mogą być wykorzystywane w sposób komplementarny, umożliwiając interaktywną pracę także na terenie dawnego obozu.

Życzymy Państwu owocnej pracy z *Przewodnikiem* i czekamy z niecierpliwością na Państwa wizytę w naszym miejscu pamięci.

Na koniec pragniemy serdecznie podziękować rodzinom jeńców wojennych, którzy cierpieli i stracili życie w Stalagu VIII A. To właśnie one opowiadają nam o swoich ojcach i dziadkach, przekazując osobiste wspomnienia o nich, co umożliwia nam pracę na rzecz pamięci.

Alexandra Grochowski

Spis treści

Część I

Druga wojna światowa	6
System obozów jenieckich	8
Konwencja Genewska	10
Propaganda nazistowska	12

Część II

Stalag VIII A w systemie obozów III Rzeszy	16
Stalag VIII A	18
Jeńcy	20
Jeńcy polscy	22
Jeńcy radzieccy	24
Jeńcy wojenni jako pracownicy przymusowi	26
Życie w obozie	28
Życie kulturalne w obozie	30
Życie religijne w obozie	32
Cmentarz radzieckich jeńców wojennych	34

Część III

Kręte ścieżki czasów wojny	38
Trauma powojenna	40
Stracone pokolenie	42
Zaginieni	44
Sztuka jako sposób na przetrwanie	46

CZĘŚĆ I

Druga wojna światowa

System obozów jenieckich

Konwencja Genewska

Propaganda nazistowska

Druga wojna światowa

W XX wieku miały miejsce dwie wojny światowe: I wojna światowa w latach 1914–1918 i II wojna światowa w latach 1939–1945. Termin „wojna światowa” oznacza, że w obu wojnach brało udział wiele państw, a działania wojenne obejmowały dużą część świata.

Po doświadczeniach I wojny światowej, w 1920 roku wspólnota międzynarodowa postanowiła utworzyć **Ligę Narodów** w celu utrzymania pokoju i współpracy państw na świecie. W 1926 roku również Rzesza Niemiecka została przyjęta do Ligi Narodów.

Od 1933 roku Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (**NSDAP**) pod wodzą Adolfa Hitlera zaczęła wprowadzać w Niemczech dyktaturę totalitarną. Opierała się ona na ideologii nacjonalistycznej, rasistowskiej i **faszystowskiej**. Państwo narodowosocjalistyczne zaczęło stopniowo ingerować we wszystkie dziedziny życia społeczeństwa i prześladować różne grupy ludności (np. Żydów, osoby homoseksualne, osoby niepełnosprawne). W tym samym roku Niemcy wycofały się z Ligi Narodów i rozpoczęły zbrojenia. W ten sposób złamały **wersalski traktat pokojowy** z 1919 roku, który nakładał na niemiecką armię poważne ograniczenia.

1 września 1939 roku Niemcy zaatakowały sąsiednią Polskę, nie wypowiadając jej wojny. Stanowiło to pogwałcenie ogólnie przyjętego prawa międzynarodowego. Wojna była od dawna zaplanowana i dokładnie przygotowana przez Niemców. Od samego początku, gdy Hitler objął stanowisko kanclerza Rzeszy, zamierzał on zdobyć „przestrzeń życiową dla narodu niemieckiego na wschodzie”. Chodziło nie tylko o podbój terytorium, ale także o podporządkowanie, a nawet eksterminację ludzi i zwalczanie ideologii, które nie odpowiadały narodowosocjalistycznemu światopoglądowi. Z niemieckiej perspektywy wojna była także uderzeniem odwetowym na zwycięskie mocarstwa I wojny światowej.

Im dłużej trwała wojna, tym więcej państw brało w niej udział. Poza kontynentem europejskim obszar działań wojennych obejmował także Afrykę Północną i Pacyfik. W rezultacie w wojnie w charakterze żołnierzy wzięło udział ponad **110 milionów ludzi**. Dokładna liczba ofiar jest trudna do określenia – szacuje się, że wynosi ona od 60 do 80 milionów. Ludzie ginęli nie tylko w wyniku działań wojennych, ale także w wyniku celowej eksterminacji, to znaczy, że byli planowo i z premedytacją zabijani.

1. Opisz etapy prowadzące do wybuchu II wojny światowej.
2. Wyjaśnij sytuację geopolityczną w 1939 roku ze szczególnym uwzględnieniem wielkich mocarstw i imperiów kolonialnych.
3. Porównaj co najmniej dwa rywalizujące ze sobą państwa w latach 30. XX wieku oraz ich ideologie lub systemy polityczne.

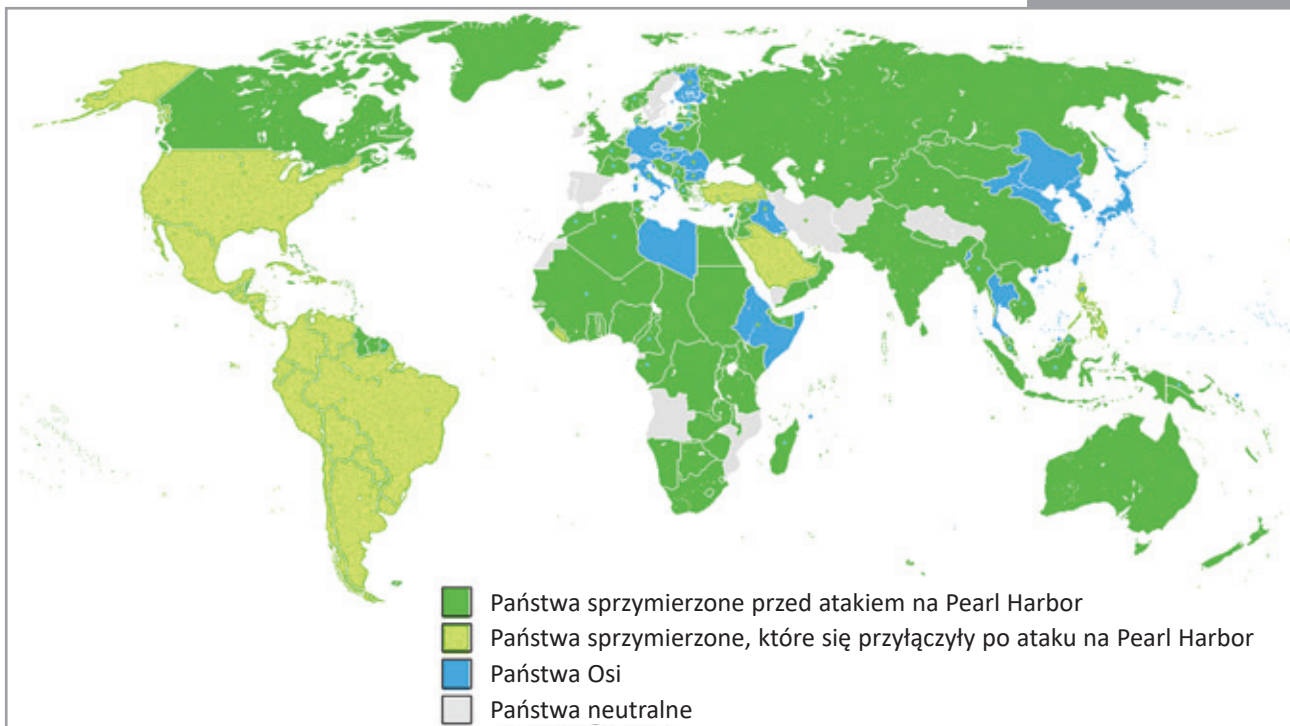
Liga Narodów była prekursorem Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Organizacja ta została powołana w celu zapewnienia pokoju i rozwiązywania konfliktów międzynarodowych poprzez odwołanie się do arbitrażu.

Więcej o propagandzie nazistowskiej dowiesz się na stronie 12.

Termin „faszyzm” wywodzi się z Włoch i oznacza system polityczny, w którym może obowiązywać tylko jedna ideologia i światopogląd. W państwie faszystowskim może więc rządzić tylko jedna partia i jeden przywódca.

Wersalski traktat pokojowy (inaczej nazywany traktatem wersalskim) był najważniejszym z traktatów kończących I wojnę światową. W traktacie znalazło się m.in. postanowienie o utworzeniu Ligi Narodów.

Te liczby są trudne do wyobrażenia i łatwo przy tym zapomnieć, co wojna oznaczała dla pojedynczego człowieka. Dlatego na stronach 38–46 przedstawiamy losy konkretnych jeńców wojennych.

Mapa narodów biorących udział w II wojnie światowej. Svenskygderna, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons

Rynek Starego Miasta w Warszawie, 1945 rok. Około 85% całego miasta zostało zniszczone w czasie i po powstaniu warszawskim przez hitlerowskie Niemcy. Źródło nieznane

System obozów jenieckich

Naczelne Dowództwo Wehrmachtu zastąpiło od 1938 roku Ministerstwo Wojny i podlegało bezpośrednio Adolfowi Hitlerowi.

Planowanie obozów jenieckich rozpoczęło się już w 1938 roku i stanowiło część niemieckich przygotowań do wojny. **Naczelne Dowództwo Wehrmachtu** miało za zadanie zająć się m.in. tworzeniem obozów jenieckich i zaplanowaniem wykorzystania siły roboczej jeńców wojennych

Odbywało się to bez wiedzy niemieckiej opinii publicznej i społeczności międzynarodowej. Dopiero na krótko przed rozpoczęciem wojny utworzono Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Ofiar i Jeńców Wojennych, które zgodnie z Konwencją Genewską miało być odpowiedzialne za rejestrowanie wszystkich jeńców wojennych.

System obozowy opierał się na podziale Rzeszy Niemieckiej na okręgi wojskowe, z których każdy był odpowiedzialny za tworzenie obozów jenieckich i rejestrowanie jeńców wojennych na swoim terenie. W trakcie wojny również tereny anektowane lub okupowane zostały podzielone na okręgi wojskowe. Dziś przyjmuje się, że łącznie istniało około 1000 obozów jenieckich.

Ratyfikacja oznacza włączenie międzynarodowego tekstu aktu prawnego (np. traktatu) do własnego systemu prawnego (np. niemieckiego systemu prawnego). Dopiero po ratyfikacji ustawa zaczyna obowiązywać.

Rzesza Niemiecka podpisała i **ratyfikowała** Konwencję Genewską w 1929 roku. System obozów jenieckich opierał się więc częściowo na regulacjach, które miały umocowanie w Konwencji, a zatem były uznane na arenie międzynarodowej. Mówiły one m.in. o zapewnieniu choćby minimum wyposażenia obozów nie naruszającego godności człowieka, o sposobach transportu jeńców wojennych, ich odzieży i żywieniu, urządzeniach sanitarnych i opiece medycznej, a także o wykorzystywaniu jeńców do pracy.

Jednak nie wszystkie postanowienia Konwencji Genewskiej były w równym stopniu respektowane przez Niemcy oraz stosowane wobec wszystkich jeńców wojennych. Ominięty, czy też złamany, został m.in. przepis dotyczący zakazu pracy w przemyśle zbrojeniowym.

Niemiecki system obozów jenieckich, oprócz kontroli nad schwytanymi żołnierzami wroga, miał również zapewnić siłę roboczą, której w czasie wojny brakowało niemieckiej gospodarce. Przy każdym obozie istniały liczne mniejsze podobozy, w których umieszczano jeńców wykonujących pracę poza obozem macierzystym. Na przykład jeńcy Stalagu VIII A byli wykorzystywani jako **robotnicy** w wielu dolnośląskich miejscowościach. System obozów jenieckich składał się zatem z sieci obozów i miejsc pracy na terenie całej Rzeszy Niemieckiej i na terenach okupowanych.

Więcej informacji na temat przydziału jeńców wojennych do pracy znajdziesz na stronie 26.

1. Kto był więziony w Stalagu VIII A? Nazwij konkretną grupę ludzi.
2. Wyjaśnij, jak funkcjonował Stalag i jakie było jego znaczenie w systemie obozowym państwa nazistowskiego.
3. Ustal, dlaczego Konwencja Genewska była częściowo respektowana, a częściowo lekceważona przez Niemcy.

Mapa okręgów wojskowych III Rzeszy w czasie II wojny światowej. Autor nieznany, public domain, via Wikimedia Commons

Życie pod gołym niebem. Warunki higieniczne dla około 32 000 jeńców zarejestrowanych do sierpnia 1941 roku w obozie Zeithain koło Riesa były katastrofalne. Prowizoryczne latryny i brak możliwości utrzymania higieny osobistej prowadziły do rozprzestrzeniania się chorób

Konwencja Genewska

Międzynarodowe prawo humanitarne obejmuje wszystkie międzynarodowe umowy i regulacje, które mają na celu ochronę ludzi, infrastruktury i środowiska w przypadku wojny lub konfliktu zbrojnego.

Bitwa pod Solferino jest uważana za jedno z najokrutniejszych wydarzeń wojennych XIX wieku, które pochłonęło wiele ofiar. Większość żołnierzy nie zginęła w czasie walk, ale z powodu odniesionych ran, braku higieny i pożywienia.

Z biegiem czasu coraz więcej krajów podpisywało konwencję. Ostatecznie 57 krajów z całego świata stało się sygnatariuszami tego porozumienia.

Więcej na temat radzieckich jeńców wojennych możesz przeczytać na stronie 24.

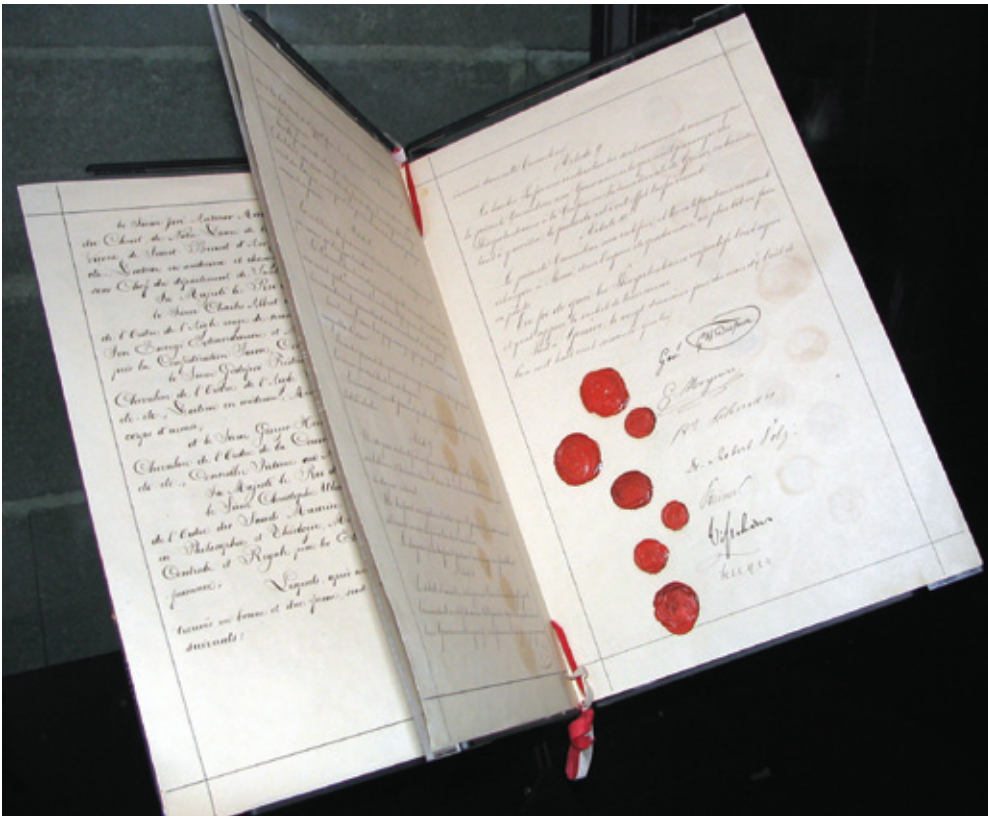
Konwencja Genewska jest umową międzynarodową, która stanowi podstawę **międzynarodowego prawa humanitarnego**. Określa ona, w jaki sposób należy traktować i chronić ludzi w sytuacji zbrojnego konfliktu, gdy oni sami nie biorą (już) udziału w działaniach wojennych.

Pierwsza Konwencja Genewska powstała już w 1864 roku i dotyczyła przede wszystkim opieki nad rannymi i chorymi żołnierzami. Tę pierwszą konwencję zawdzięczamy szwajcarskiemu przedsiębiorcy i humaniście Henry’emu Dunantowi. Jako obserwatora **bitwy pod Solferino** Dunanta głęboko poruszyło cierpienie rannych żołnierzy. W swojej książce „Pamięć o Solferino” opowiedział się za utworzeniem organizacji pomocowych i, realizując tę ideę, zorganizował międzynarodową konferencję. Tak narodziła się pierwsza Konwencja Genewska, podpisana w pierwszym roku jej obowiązywania przez **14 państw**, w tym Prusy. Z tej samej inicjatywy powstał Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, najstarsza międzynarodowa organizacja pomocy medycznej i jednocześnie organ kontrolujący przestrzeganie Konwencji Genewskiej.

Konwencja Genewska zmieniała się na przestrzeni czasu. W 1929 roku 49 państw podpisało „Konwencję dotyczącą traktowania jeńców wojennych”. Szczególną cechą tego dokumentu było to, że państwa sygnatariusze zobowiązały się do równego traktowania wszystkich jeńców wojennych zgodnie z Konwencją, niezależnie od tego, czy jeńcy pochodzili z jednego z państw sygnatariuszy, czy też nie. Konwencję podpisały również Niemcy. W czasie II wojny światowej świadomie łamały jednak prawo międzynarodowe: nie wszyscy jeńcy w obozach jenieckich byli traktowani zgodnie z Konwencją Genewską. Dotyczyło to zwłaszcza **radzieckich jeńców wojennych**.

Obecnie obowiązują cztery Konwencje Genewskie z 1949 roku oraz trzy protokoły dodatkowe. Konwencje chronią rannych i chorych wojskowych na lądzie i na morzu, jeńców wojennych i ludność cywilną.

1. Opisz cel obecnej Konwencji Genewskiej.
2. Wyjaśnij rolę Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Konwencji Genewskiej.
3. Omów warunki realizacji umowy międzynarodowej, takiej jak Konwencja Genewska.

Faksimile oryginalnej pierwszej Konwencji Genewskiej z 1864 roku, wypożyczone Międzynarodowemu Muzeum Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca w Genewie, Szwajcaria. Foto: Kevin Quinn, Ohio, US – Flickr, CC BY 2.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=359407>

Artykuł porozumienia o traktowaniu jeńców wojennych z 1929 roku z „Reichssetzblatt” – <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=drb&datum=1934∓page=282&size=45,Gemeinfrei,https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=46664569>

<p>Nr. 21 — Tag der Ausgabe: Berlin, den 30. April 1934</p> <p>Convention relative au traitement des prisonniers de guerre Du 27 Juillet 1929.</p>	<p>227</p> <p>(Übersetzung)</p> <p>Abkommen über die Behandlung der Kriegs- gefangenen. Vom 27. Juli 1929.</p>
<p><i>Le Président du Reich Allemand, le Président des Etats-Unis d'Amérique, le Président Fédéral de la République d'Autriche, Sa Majesté le Roi des Belges, le Président de la République de Bolivie, le Président de la République des Etats-Unis du Brésil, Sa Majesté le Roi de Grande-Bretagne, d'Irlande et des Territoires Britanniques au delà des mers, Empereur des Indes, Sa Majesté le Roi des Bulgares, le Président de la République du Chili, le Président de la République de Chine, le Président de la République de Colombie, le Président de la République de Cuba, Sa Majesté le Roi de Danemark et d'Islande, le Président de la République Dominicaine, Sa Majesté le Roi d'Egypte, Sa Majesté le Roi d'Espagne, le Président de la République d'Estonie, le Président de la République de Finlande, le Président de la République Française, Son Altesse Sérénissime le Gouverneur de la Hongrie, Sa Majesté le Roi d'Italie, Sa Majesté l'Empereur du Japon, le Président de la République de Lettonie, Son Altesse Royale la Grande-Duchesse de Luxembourg, le Président des Etats-Unis du Mexique, le Président de la République de Nicaragua, Sa Majesté le Roi de Norvège, Sa Majesté la Reine des Pays-Bas, Sa Majesté Impériale le Shah de Perse, le Président de la République de Pologne, le Président de la République Portugaise, Sa Majesté le Roi de Roumanie, Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes, Sa Majesté le Roi de Sum, Sa Majesté le Roi de Suède, le Conseil Fédéral Suisse, le Président de la République Tchécoslovaque, le Président de la République Turque, le Président de la République Orientale de l'Uruguay, le Président de la République des Etats-Unis de Venezuela,</i></p>	<p>Der Deutsche Reichspräsident, der Präsident der Vereinigten Staaten von Amerika, der Bundespräsident der Republik Österreich, Seine Majestät der König der Belgier, der Präsident der Republik Bolivien, der Präsident der Republik der Vereinigten Staaten von Brasilien, Seine Majestät der König von Großbritannien, Irland und der überseeischen Britischen Gende, Kaiser von Indien, Seine Majestät der König der Bulgaren, der Präsident der Republik Chile, der Präsident der Republik China, der Präsident der Republik Kolumbien, der Präsident der Republik Kuba, Seine Majestät der König von Dänemark und Island, der Präsident der Dominikanischen Republik, Seine Majestät der König von Spanien, Seine Majestät der König von Schweden, der Präsident der Republik Estland, der Präsident der Französischen Republik, der Präsident der Hellenischen Republik, Seine Durchlaucht der Reichserzherzog von Ungarn, Seine Majestät der König von Italien, Seine Majestät der Kaiser von Japan, der Präsident der Republik Lettland, Ihre königliche Hoheit die Großherzogin von Luxemburg, der Präsident der Vereinigten Staaten von Mexiko, der Präsident der Republik Nicaragua, Seine Majestät der König von Norwegen, Ihre Majestät die Königin der Niederlande, Seine Kaiserliche Majestät der Schah von Persien, der Präsident der Republik Polen, der Präsident der Portugiesischen Republik, Seine Majestät der König von Rumänien, Seine Majestät der König der Serben, Kroaten und Slowenen, Seine Majestät der König von Siem, Seine Majestät der König von Schweden, der Schweizerische Bundesrat, der Präsident der Tschechoslowakischen Republik, der Präsident der Türkischen Republik, der Präsident der Republik östlich des Uruguay, der Präsident der Republik der Vereinigten Staaten von Venezuela,</p>
<p>reconnaisant que, dans le cas extrême d'une guerre, il sera du devoir de toute Puissance d'en atténuer, dans la mesure du possible, les rigueurs inévitables et d'adoucir le sort des prisonniers de guerre ; désireux de développer les principes qui ont inspiré les conventions internationales de La Haye, en particulier la Convention concernant les lois et coutumes de la guerre et le Règlement qui y est annexé ; ont résolu de conclure une Convention à cet effet, et ont nommé pour leurs Plénipotentiaires, savoir : <i>Le Président du Reich Allemand :</i> S. Exc. M. Edmund Rhombert, Dr. en Droit, Ministre en disponibilité ;</p>	<p>in der Erkenntnis, daß es Pflicht jeder Macht ist, im äußersten Falle eines Krieges dessen unvermeidliche Härte abzumildern und das Los der Kriegsgefangenen zu mildern, von dem Wunsch geleitet, die Grundsätze fortzuentwickeln, die bei internationalen Haager Abkommen, insbesondere dem Abkommen über die Gesetze und Gebräuche des Krieges und der ihm angefügten Ordnung zugrunde liegen, haben beschloffen, zu diesem Zweck ein Abkommen zu treffen und haben zu ihren Bevollmächtigten ernannt: der Deutsche Reichspräsident: Herr Edmund Rhombert, Dr. jur., Gesandten z. D.;</p>
<p>Reichsgesetzbl. 1934 II</p>	<p>60</p>

Propaganda nazistowska

Propaganda jest terminem używanym do określenia celowego wpływania na myśli, działania i uczucia ludzi. O propagandzie mówi się zazwyczaj wtedy, gdy ktoś z pozycji władzy stara się w sposób zorganizowany, tzn. celowy i zaplanowany, narzucić większości społeczeństwa danego kraju określoną postawę polityczną lub ideologiczną. Celem jest przekonanie tej populacji o jedynej słuszności takiej postawy.

Propaganda często opiera się na nieprawdzie lub półprawdzie i odwołuje się przede wszystkim do ludzkich emocji. Często odnosi się do, zwykle negatywnych, odczuć i przekonań, którymi społeczeństwo obdarzało już wcześniej jakąś grupą ludzi lub nurt polityczny.

Od momentu mianowania Adolfa Hitlera kanclerzem Rzeszy w styczniu 1933 roku rząd nazistowski w sposób celowy wykorzystywał propagandę do realizacji swoich celów. Wkrótce po przejściu władzy przez nazistów powstało Ministerstwo Propagandy i Oświecenia Publicznego pod kierownictwem Josepha Goebbelsa. Natychmiast nastąpiło przejście mediów i podporządkowanie ich państwu, tzw. **Gleichschaltung** (ujednolicenie). Państwo nazistowskie posługiwało się propagandą jako środkiem oddziaływania na społeczeństwo niemieckie, podporządkowywania go sobie i podburzania przeciwko określonym grupom ludności. Celem było wzmocnienie władzy Adolfa Hitlera i NSDAP oraz przekonanie społeczeństwa o słuszności narodowosocjalistycznej ideologii i polityki.

Propaganda nazistowskiego rządu padła na podatny grunt. Społeczeństwo niemieckie w tym czasie wciąż jeszcze zmagало się z traumą wielkiego kryzysu gospodarczego z 1929 roku, trudnościami pierwszych demokratycznych doświadczeń Republiki Weimarskiej i pamięcią o I wojnie światowej, która przyniosła wiele cierpienia i pozostawiła w wielu Niemcach poczucie niesprawiedliwości z powodu bardzo wysokich odszkodowań wojennych. Antysemityzm i nacjonalizm były szeroko rozpowszechnione i zakorzenione w społeczeństwie.

Rząd nazistowski wykorzystywał propagandę nie tylko do wewnętrznych celów politycznych. Z jej pomocą zamierzano również poprawić międzynarodową reputację Rzeszy Niemieckiej. Miały w tym pomóc Igrzyska Olimpijskie w Berlinie w 1936 roku. Stolica Niemiec zaprezentowała się światu jako kosmopolityczne i tolerancyjne miasto, mimo że w tym samym czasie, w odległości kilku kilometrów od Berlina, budowano obóz koncentracyjny Sachsenhausen, co stanowiło rażącą sprzeczność.

W miesiącach poprzedzających wybuch wojny propaganda nazistowska służyła rozbudzaniu antypolskich nastrojów wśród ludności. W czasie wojny za sporządzanie relacji wojennych odpowiedzialne były specjalne kompanie propagandowe, które miały za zadanie przekazywać społeczeństwu, żołnierzom, a także zagranicą obraz zwycięskiej wojny prowadzonej przez Niemcy.

Termin „Gleichschaltung” (ujednolicenie) wywodzi się z czasów nazistowskich. Oznacza proces podporządkowania rządowi lub dyktaturze społecznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych elementów życia społeczeństwa. W państwie, w którym następuje proces ujednolicenia każda dziedzina życia jest zdeterminowana przez panującą ideologię.

1. Wyjaśnij pojęcie „propaganda”.
2. Opracuj, jakie środki były wykorzystywane do celów propagandowych w czasach nazizmu.
3. Podaj kilka pomysłów, jak można ochronić ludność przed wpływem propagandy.

Czasopismo „Die Wehrmacht” z relacjami z wojny ze Związkiem Radzieckim. Zdjęcie z napisem „Ja albo ty!” Źródło nieznane

Walka o jedzenie. Czterech strażników z rozbawieniem obserwuje, jak wygłodzeni jeńcy rzucają się na leżące na ziemi resztki jedzenia. Zbiory Miejsca Pamięci Ehrenhain-Zeithain

Groby jako motyw fotograficzny. Niemiecki wartownik pozuje przed tabliczkami nagrobnymi zmarłych jeńców radzieckich na terenie obozu w Zeithain pod koniec 1941 roku. Do końca września zmarłych chowano w indywidualnych grobach oznaczonych imiennie. Zbiory Miejsca Pamięci Ehrenhain-Zeithain

CZĘŚĆ II

Stalag VIII A w systemie obozów III Rzeszy

Stalag VIII A

Jeńcy

Jeńcy polscy

Jeńcy radzieccy

Jeńcy wojenni jako pracownicy przymusowi

Życie w obozie

Życie kulturalne w obozie

Życie religijne w obozie

Cmentarz radzieckich jeńców wojennych

Stalag VIII A w systemie obozów III Rzeszy

Szeregowcy i podoficerowie traktowani byli jako „zwykli” żołnierze, którzy nie mieli wyższego stopnia i nie należeli do sił powietrznych ani do marynarki wojennej.

„Produktywny” oznacza w tym miejscu „wytwarzający coś” lub także „generujący zysk”.

Liczby te odnoszą się do tego, ile osób mogło zostać zakwaterowanych w obozie, a ile faktycznie zostało zakwaterowanych. W rzeczywistości w Stalagu VIII A zarejestrowanych było znacznie więcej jeńców, ale znajdowali się w podobozach.

Decyzja o utworzeniu Stalagu VIII A zapadła jeszcze przed rozpoczęciem wojny. Główny obóz jeniecki dla **szeregowych i podoficerów** (w skrócie stalag) w Görlitz był częścią systemu obozów rozmieszczonych na terenie całej Niemiec.

W czasach dyktatury nazistowskiej takie obozy istniały w wielu miejscach. Były one podzielone na różne typy. Ważne jest rozróżnienie między obozami zagłady, obozami koncentracyjnymi i obozami dla jeńców wojennych. Obozy zagłady i obozy koncentracyjne były częścią dyktatury nazistowskiej i wyrosły z ideologii narodowego socjalizmu. Obozy te były przeznaczone głównie dla ludzi, którzy byli uważani za wrogów reżimu lub zagrożenie dla bezpieczeństwa i mieli zostać usunięci ze społeczeństwa. W obozach zagłady całe grupy narodowe i etniczne (Żydzi, Romowie, Sinti) ze względów rasowych były mordowane na masową skalę.

Obozy dla jeńców wojennych były częścią infrastruktury wojennej, która służyła do kontroli schwytanych żołnierzy wroga.

Obozy jenieckie spełniały również inne zadanie: ponieważ na froncie znalazła się duża część **produktywnej**, męskiej siły roboczej, jeńcy wojenni mieli jak najszybciej zastąpić brakujących pracowników.

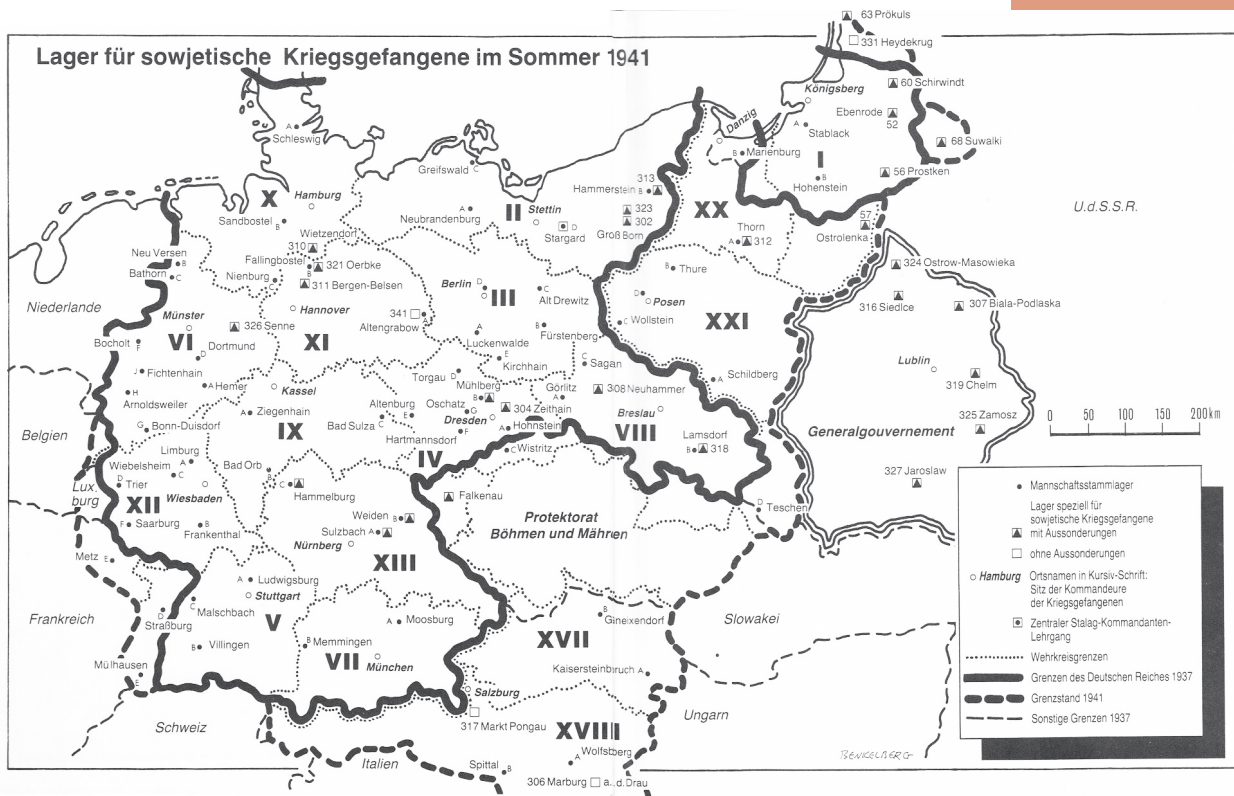
29 sierpnia 1939 roku w północno-wschodniej części Görlitz stanęły pierwsze płócienne namioty obozu przejściowego (dulag). W tydzień po rozpoczęciu wojny przybyli pierwsi jeńcy wojenni – Polacy – w liczbie około 8000. Początkowo do obozu trafiali nie tylko żołnierze. Dulag stanowił przystanek na drodze do innych obozów dla 1647 cywilów, w tym kobiet.

Jeńcy wojenni z dulagu pracowali głównie przy budowie Stalagu VIII A w południowej części miasta. Warunki pracy i życia były bardzo ciężkie. Początkowo jeńcy spali na ziemi lub na deskach, a złe warunki higieniczne powodowały epidemie.

Od końca grudnia 1939 roku jeńcy byli stopniowo przenoszeni do Stalagu VIII A. Początkowo obóz przeznaczony był dla **3000 jeńców**. Jednak w trakcie wojny maksymalne obłożenie wynosiło nawet do **15 000 osób**.

Większość jeńców Stalagu VIII A przebywała we właściwym obozie tylko przez krótki czas. Tam byli rejestrowani i w większości przypadków przydzielani do komand pracy. Przydzielenie do komanda pracy prawie zawsze wiązało się z przeniesieniem do podobozu. W samym stalagu przebywała więc tylko część podległych obozowi jeńców wojennych.

1. Podaj, co oznaczają słowa „dulag” i „stalag”.
2. Nazwij przynajmniej jeden inny typ obozu w Niemczech w czasie II wojny światowej.
3. Przeanalizuj związek między gospodarką w czasie wojny a systemem obozów jenieckich.

Mapa okręgów wojskowych w III Rzeszy z 1941 roku przedstawiająca obozy dla jeńców radzieckich. Niektóre obozy dla jeńców nieradzieckich nie są oznaczone. Zbiory stowarzyszenia MMM

Zdjęcie lotnicze Stalagu VIII A z maja 1945 roku po ewakuacji. Zbiory stowarzyszenia MMM

Stalag VIII A

Granice Niemiec w czasie II wojny światowej wyglądały inaczej niż dziś. Görlitz nie leżało na granicy z Polską – ta znajdowała się bowiem znacznie dalej na wschodzie – ale w prowincji śląskiej Rzeszy, w VIII Okręgu Wojskowym. Niemcy zostały podzielone na 21 okręgów wojskowych, według których zorganizowano system obozów jenieckich: „oflagi” były przeznaczone dla oficerów, „stalagi” dla podoficerów i szeregowych. Szeregowi lotnicy trafiali do tzw. „Stalagów Luft”. W VIII Okręgu Wojskowym znajdowały się trzy stalagi, jeden Stalag Luft i dziesięć oflagów.

Wybór Görlitz na lokalizację Stalagu VIII A związany był z dostępnością materiałów budowlanych oraz położeniem miasta na Dolnym Śląsku.

Obóz był podzielony na różne strefy. Jeńcy byli rozdzielani i kwaterowani ściśle według narodowości. Podział narodowościowy był związany nie tylko z narodowosocjalistyczną ideologią rasową, ale także z Konwencją Genewską. Procedura ta miała dla jeńców zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Z jednej strony pozostawali oni we wspólnocie swoich rodaków i towarzyszy. Z drugiej strony, separacja sprawiła, że nie wszyscy jeńcy byli traktowani jednakowo.

Władze narodowosocjalistyczne przyznały tylko niektórym grupom jeńców prawa określone w **Konwencji Genewskiej**. Należało do nich m.in. zakwaterowanie w czystych, ogrzewanych barakach z wystarczającą ilością miejsc do spania czy też możliwość korzystania z zajęć kulturalnych, sportowych i religijnych. W związku z tym na terenie obozu znajdowało się m.in. boisko sportowe i biblioteka. Nie wszyscy jeńcy wojenni mieli do nich dostęp.

W latach powojennych Stalag VIII A popadł w zapomnienie. Dla miejscowej ludności baraki stanowiły cenny materiał budowlany i zostały rozebrane. Dziś można zobaczyć tylko nieliczne pozostałości po obozie.

W latach 70. Stalag VIII A został oficjalnie uznany przez Polskę Miejscem Pamięci Narodowej. W 2015 r. powstało „Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura” oraz polska fundacja o tej samej nazwie, która wraz z niemieckim stowarzyszeniem „Meeting-point Memory Messiaen” pielęgnuje pamięć o tym obozie jenieckim.

Aby dowiedzieć się więcej o Konwencji Genewskiej, zajrzyj na stronę 10. Więcej informacji na temat konkretnych praw zapisanych w Konwencji można znaleźć w tekstach dotyczących życia codziennego, kultury i religii na stronach: 28–32.

1. W jakiej części miasta Görlitz wybudowany został obóz? Do jakiego miasta obecnie należy teren byłego obozu?
2. Zastanów się, które części Stalagu VIII A, wybudowane dzięki Konwencji Genewskiej, były szczególnie ważne dla jeńców.
3. Czy podział miasta wpłynął na pamięć o byłym obozie? Jeśli tak, to zastanów się w jaki sposób.

Zdjęcie lotnicze Stalag 1945. Archiwum zdjęć lotniczych (Luftbild-archiv)

Polski jeńiec wojenny w drewniakach na głównej drodze obozowej w Stalagu VIII A, styczeń 1942 roku. Archiwum Międzynarodowego Czerwonego Krzyża

Przegląd zdjęć ze Stalagu VIII A, od baraków po pochówek na miejscowym cmentarzu. Zbiory stowarzyszenia MMM

Jeńcy

To, z jakich krajów pochodzili żołnierze, którzy trafili do Stalagu VIII A, było ściśle związane z przebiegiem wojny. 1 września 1939 roku niemiecki Wehrmacht zaatakował Polskę. W ten sposób pierwszymi jeńcami wojennymi stali się polscy żołnierze. Jeńcy belgijscy i francuscy przybyli do obozu dopiero w czerwcu 1940 roku, a żołnierze radzieccy na przełomie 1941 i 1942 roku.

Od momentu wzięcia do niewoli do zakwaterowania w Stalagu VIII A lub w podobozie, jeńcy przechodzili ustaloną procedurę: transport do stalagu odbywał się najczęściej pociągiem w wagonach towarowych lub bydłowych. Po przybyciu na miejsce jeńcy byli rewidowani, musieli oddać wszystkie niebezpieczne przedmioty oraz mundury. Następnie dezynfekowano ich oraz golono na całym ciele. Na końcu jeńcy byli rejestrowani i otrzymywali numer oraz identyfikator zgodny z ich narodowością.

Stalag VIII A był początkowo przewidziany dla francuskich i belgijskich jeńców wojennych. Jednak w trakcie wojny do stalagu i jego podobozów trafiali jeńcy różnych narodowości, w tym Amerykanie, Serbowie i Włosi. **Wojna światowa różnymi drogami przywiodła do Europy żołnierzy z całego świata.**

Szczególną rolę w traktowaniu jeńców wojennych odegrała **Konwencja Genewska**, która miała gwarantować godne traktowanie wszystkich jeńców.

Niemcy **ratyfikowali** konwencję w 1934 roku, rok po dojściu do władzy narodowosocjalistycznego rządu Adolfa Hitlera. W ten sposób zobowiązały się w przypadku wojny do traktowania wszystkich jeńców wojennych zgodnie z konwencją, niezależnie od ich narodowości. Zobowiązanie to okazało się jednak pustą obietnicą: Rzesza Niemiecka świadomie złamała Konwencję Genewską, pozbawiając pewne narodowości ich praw. Dotyczyło to głównie żołnierzy radzieckich, których warunki życia w niewoli były niezwykle ciężkie i w bardzo wielu przypadkach prowadziły do chorób i śmierci. Dużą rolę odegrała przy tym nazistowska ideologia rasowa i wrogość ideologiczna wobec Związku Radzieckiego.

Na stronie 38 dowiesz się, dlaczego młody Nowozelandczyk brał udział w wojnie światowej.

Więcej o Konwencji Genewskiej przeczytasz na stronie 10.

Znaczenie tego słowa odnajdziesz na stronie 8.

1. Opisz, jak wyglądał początek II wojny światowej.
2. Przedstaw proces przybycia nowego jeńca do obozu.
3. Rzesza Niemiecka nie przestrzegała Konwencji Genewskiej w równym stopniu w stosunku do wszystkich grup jeńców. Oceń to postępowanie.

Heinrich Himmler dokonuje inspekcji obozu jenieckiego w Rosji, ok. 1941 roku. Kolekcja Heinricha Hoffmana / U.S. National Archives and Records Administration

Polscy jeńcy wojenni ustawiają się do apelu w Dulagu przy Leopoldshainer Straße w Görlitz, 1939 rok. Zbiór Archiwum Miejskiego Görlitz

Jeńcy polscy

Jeńcy narodowości polskiej stanowili w pierwszych miesiącach wojny największą grupę w obozie jenieckim w Görlitz. W początkowych transportach oprócz żołnierzy do Görlitz przywieziono również osoby cywilne. W pierwszych tygodniach po utworzeniu obozu przejściowego wśród jeńców znalazły się również kobiety. Od listopada 1939 roku polscy jeńcy zostali podzieleni na dwie grupy: Ślązaków i Polaków. Ślązaków uważano za „**volksdeutsche**” (**etnicznych Niemców**) i traktowano inaczej. Do początku 1941 roku jeńcy narodowości żydowskiej nie byli odseparowani od pozostałych jeńców.

W dyktaturze nazistowskiej „volksdeutsche” to osoby, które mieszkały poza granicami Rzeszy Niemieckiej, ale zgodnie z ideologią nazistowską należały do narodu niemieckiego.

Generalnym Gubernatorstwem była część państwa polskiego, która po kapitulacji Polski znalazła się pod administracją niemiecką.

Armia Krajowa była podziemnym Wojskiem Polskim, które walczyło z niemieckim okupantem w kraju podczas II wojny światowej.

Wszystkich polskich jeńców przenoszono stopniowo w głąb Niemiec i do grudnia 1944 roku w Stalagu VIII A nie było polskich jeńców. Ostatnie polskie oddziały poddały się 6 października 1939 roku, a część Polski została przyłączona do Rzeszy Niemieckiej. Pozostałe terytorium zostało ogłoszone **Generalnym Gubernatorstwem**. Rząd polski działał jako rząd na uchodźstwie w Londynie. Oficjalnie wojsko polskie już nie istniało. Jednak w podziemiu działała **Armia Krajowa**.

1 sierpnia 1944 roku rozpoczęło się Powstanie Warszawskie, największy akt oporu polskiej Armii Krajowej. Powstanie trwało 63 dni i zakończyło się klęską. W Powstaniu Warszawskim zginęło 18 tys. powstańców i około 180 tys. cywilnych mieszkańców miasta. Warszawa została ostatecznie zniszczona, a jej mieszkańcy wypędzeni z miasta do obozów przejściowych i obozów koncentracyjnych. 37 żołnierzy Armii Krajowej trafiło do Stalagu VIII A w grudniu 1944 roku. Była to ostatnia grupa polskich jeńców w Görlitz.

1. Dlaczego pierwszymi jeńcami obozu byli polscy żołnierze? Gdzie i w jaki sposób byli przetrzymywani?
2. Wskaż, dlaczego w Stalagu VIII A od 1942 roku do grudnia 1944 r. nie było polskich jeńców.
3. Wyjaśnij, dlaczego Polacy, na tle ideologii narodowosocjalistycznej, byli traktowani jako jeńcy „drugiej kategorii”.

Józef Pluciński po rejestracji w Stalagu VIII A. Zbiory rodziny Plucińskich

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Personalkarte I: Personelle Angaben Kriegsgefangenen-Stammlager: <i>VIII A - 8 Stütz.</i>																		Matrikel-Nr. <i>4937</i>						
Name: <i>Labuda Zarygo</i> Vorname: <i>Stanisław Stanisław</i> Geburtsort und -zeit: <i>1.5.1890 Białystok</i> Religion: <i>kat. Kuyevye</i> Name des Vaters: <i>Marvin</i> Familienname der Mutter: <i>Witold</i>												Staatsangehörigkeit: <i>Pole</i> Dienstgrad: <i>Leutnant</i> Truppenteil: <i>1. Pol. Div. 1. Btl.</i> Zivilberuf: <i>Lehrer</i> Matrikel-Nr. (Zimmernr. des Stammlagers): Gefangenzustand (Art und Datum): <i>1.9.41</i> Ob gesund, krank, verunzlet eingeliefert: <i>gesund</i>												
Foto: 												Nähere Personalbeschreibung Körpergröße: <i>1,70 m</i> Haarfarbe: <i>braun</i> Augenfarbe: <i>blau</i> Besondere Kennzeichen: Name und Adresse der zu beachtenden Person in der Heimat: <i>Stanisław Stanisław Labuda</i> <i>Białystok 1</i> <i>ul. Kraków 10</i> <i>Wł. Kraków</i> <i>Zarygo Stanisław</i> <i>Wenden!</i>												
<i>1.9.2.41 - 6.26.</i> <i>pad. w epow.</i> <i>8-11</i>																								
Vermerkungen: Schriftführung der Gefangenensammelkarte Nr. <i>4937</i> Lager: <i>Stalag VIII A</i> Name: <i>Labuda Stanisław</i>																								

Karta osobowa Stanisława Labudy

Jeńcy radzieccy

22 czerwca 1941 roku Niemcy wypowiedziały wojnę Związkowi Radzieckiemu, mimo że oba kraje podpisały w 1939 roku pakt o nieagresji. Od przełomu 1941 i 1942 roku do Stalagu VIII A zaczęli przybywać więc także jeńcy radzieccy, stanowiąc od jesieni 1943 roku największą grupę jeniecką.

System jeniecki traktował żołnierzy radzieckich jako jednorodną grupę, nawet jeśli należeli oni do różnych narodowości. Związek Radziecki był bowiem połączeniem różnych republik, różniących się między sobą narodowością, religią i językiem.

W narodowosocjalistycznej ideologii rasowej ludy słowiańskie i wschodnie uważane były za tzw. „podludzi”. Dlatego jeńcy wywodzący się z tych grup żyli w obozie w bardzo ciężkich, wręcz nieludzkich, warunkach. Rzesza Niemiecka nie stosowała Konwencji Genewskiej w przypadku jeńców radzieckich i tym samym świadomie popełniła zbrodnię wojenną. Oficjalnie, na szczeblu międzynarodowym, jako powód tego nierównego traktowania podawano fakt, że Związek Radziecki nie podpisał konwencji.

Polityczne hasło „eksterminacja przez pracę” nie było wprawdzie używane publicznie przez narodowych socjalistów, ale pojawiało się na konferencjach rządowych i było stosowane w praktyce. W szczególności **obozы koncentracyjne** funkcjonowały według tej zasady. Z powodu tej ideologii ginęli zwłaszcza jeńcy radzieccy.

W Stalagu VIII A jeńcy radzieccy zostali zakwaterowani w części obozu oddzielonej podwójnym drutem kolczastym. Baraki były słabo lub w ogóle nieogrzewane i często przepełnione. Racje żywnościowe były poniżej minimum niezbędnego do życia. Jeńcy przydzielani byli do najcięższych prac, np. w kamieniołomach. Choroby i śmierć zdarzały się dużo częściej wśród jeńców radzieckich niż wśród jeńców innych narodowości. Nie dotyczyło to tylko Stalagu VIII A. Łącznie w czasie II wojny światowej straciło życie około 3,3 mln radzieckich jeńców wojennych.

W nazistowskim systemie obozów obozy koncentracyjne były przeznaczone dla osób cywilnych. Służyć miały izolacji, niewolniczej pracy więźniów i eksterminacji osób uznanych przez nazistów za wrogów państwa i narodu niemieckiego. Osadzenie w obozie koncentracyjnym dokonywało się bez wyroku sądu i na czas nieokreślony. Pierwszymi więźniami obozów w Niemczech byli przeciwnicy polityczni nazistów (m.in. komuniści), Żydzi, homoseksualiści, świadkowie Jehowy oraz przestępcy kryminalni. Po 1939 roku obozy koncentracyjne zapełnili więźniowie ze wszystkich krajów podbitej Europy. Do obozów koncentracyjnych kierowano też część jeńców radzieckich. Obozy koncentracyjne były miejscem, gdzie dokonywano mordów na jednostkach i określonych grupach ludzi, np. duchownych, członkach ruchu oporu, inwalidach i umysłowo chorych. Były też miejscem nieludzkich pseudonaukowych eksperymentów medycznych. W latach 1940–1945 jeden ze sposobów zabijania więźniów stanowiła niewolnicza praca.

1. Wyjaśnij różnicę między określeniem „żołnierz radziecki” a „żołnierz rosyjski”
2. Porównaj sytuację radzieckich jeńców wojennych z sytuacją jeńców francuskich.
3. Oceń rolę pojęcia „podludzie” w odniesieniu do traktowania jeńców radzieckich.

Rosja, transport radzieckich jeńców wojennych w wagonach towarowych, Wojskowe Archiwum Federalne, Bild 1011-267-0124-20A / Vorpahl / CC-BY-SA 3.0

Karta osobowa Nikołaja Trofimowskiego, który przebywał w różnych obozach. Archiwum online Memoriatu

Zawiadomienie o śmierci Nikołaja Trofimowskiego, który zmarł w Stalagu VIII A krótko po swoich 23 urodzinach. Archiwum online Memoriatu

Jeńcy wojenni jako pracownicy przymusowi

Do komanda pracy należało, w zależności od rodzaju pracy, od kilku do kilkuset jeńców wojennych.

Czy pamiętasz ten termin? Jeśli nie, to zajrzyj na stronę 16.

Jeszcze przed rozpoczęciem wojny została podjęta decyzja o wykorzystaniu jeńców wojennych do pracy oraz poczynione zostały przygotowania w tym kierunku. Większość jeńców wojennych przybyłych do Görlitz została bezpośrednio przydzielona do **komand (oddziałów) roboczych**, które kierowały do określonego miejsca pracy. W pierwszej kolejności jeńcy wykorzystywani byli do budowy obozu macierzystego. Zbudowali go polscy żołnierze, pierwsi jeńcy wojenni w Görlitz, którzy zostali zakwaterowani w **dulagu**.

Po ukończeniu budowy Stalagu VIII A jeńcy pracowali na terenie obozu, w jego otoczeniu lub w podobozach zlokalizowanych na terenie całego Dolnego Śląska. W samym Görlitz było ponad 20 miejsc, w których wykorzystywano pracę jeńców. Niektórzy jeńcy przez cały okres niewoli pracowali w jednym oddziale roboczym, inni zaś byli często przenoszeni i zmieniali zarówno miejsce pracy, jak i pobytu.

Jeńcy z komand roboczych zatrudniani byli w leśnictwie, rolnictwie, kamieniołomach oraz w mniejszych i większych zakładach produkcyjnych, w tym również w warsztatach rzemieślniczych. Wykonywali także prace porządkowe w miastach. W Görlitz, podobnie jak w większości innych niemieckich miast, obecność jeńców wojennych szybko wpisała się w krajobraz miasta.

Zgodnie z Konwencją Genewską jeńcy wojenni nie mogli pracować w przemyśle zbrojeniowym. Zakaz ten obchodzono na różne sposoby, np. poprzez przyznawanie jeńcom statusu „robotników przymusowych”. Tym samym oficjalnie nie byli oni już uznawani za jeńców wojennych i mogli być zatrudniani w przemyśle zbrojeniowym.

Jeńcy radzieccy początkowo nie mieli być wykorzystywani jako siła robocza. Ponieważ **bolszewizm** uważany był za „śmiertelnego wroga narodowosocjalistycznych Niemiec”, jeńcy radzieccy mieli być trzymani z dala od niemieckiego społeczeństwa. Jednak wraz z rosnącym zapotrzebowaniem na siłę roboczą powstawały również radzieckie komanda robocze, w których tysiące jeńców umierało z powodu wycieńczenia, głodu, chorób i ciężkiej pracy fizycznej

Bolszewizm to nazwa nadana ideologii komunistycznej w Związku Radzieckim

1. Opisz, gdzie, i do jakich prac wykorzystywano w jeńców wojennych.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób miejsce i rodzaj pracy mogły wpłynąć na sytuację jeńca wojennego.
3. Opracuj, jaką rolę w gospodarce niemieckiej i w przebiegu działań wojennych w czasie II wojny światowej odgrywali robotnicy przymusowi, w tym jeńcy wojenni.

Polscy jeńcy wojenni odśnieżają centrum miasta Görlitz. Zbiór Archiwum Miejskiego Görlitz

Polscy jeńcy wojenni podczas budowy obozu przejściowego w 1939 roku. Zbiór Archiwum Miejskiego Görlitz

Życie w obozie

Stalag VIII A został zaprojektowany tak, aby funkcjonował niemal niezależnie od świata zewnętrznego. W obozie znajdowały się warsztaty, ogród warzywny, a także barak karny. Większość prac w obozie wykonywana była przez jeńców – od gotowania po organizowanie wydarzeń kulturalnych.

Życie w obozie toczyło się według określonych reguł: jeńcy musieli pracować. Wprawdzie otrzymywali wynagrodzenie za swoją pracę, ale stanowiło ono ułamek tego, co za tę samą pracę otrzymywali pracownicy niemieccy. Ponadto część wynagrodzenia była potrącana na zakwaterowanie i wyżywienie w obozie. Jeńcom wojennym nie wolno było opuszczać obozu ani miejsca pracy pod groźbą surowych kar. Codziennosc była ściśle regulowana, a jeńcy byli pod stałą obserwacją. Jeńców radzieckich i włoskich obowiązywały szczególnie surowe zasady i dodatkowo zaostrzone warunki niewoli.

Każda narodowa grupa jeńców (z wyjątkiem jeńców radzieckich) i każdy oddział roboczy posiadał męża zaufania. Osoba ta reprezentowała swoich współtowarzyszy wobec administracji obozu i miała różne zadania. Zgodnie z **Konwencją Genewską** mąż zaufania mógł składać skargi lub informować organizacje pomocowe o nieprawidłowościach. Ponadto był on obecny przy wydawaniu posiłków i przeszukiwaniu jeńców. W przypadku zachorowania jeńca, to mąż zaufania informował o tym kierownictwo obozu.

Życie w obozie naznaczone było chorobami. Początkowo w barakach nie było umywalni, a jeńcy myli się skrawkami własnej odzieży. Duże zagęszczenie, brak higieny podczas przygotowywania posiłków oraz brak leków i środków opatrunkowych powodowały rozprzestrzenianie się chorób, takich jak **czerwonka** i **tyfus**, oraz pasożytów, w tym pcheł i wszy. Umywalnie w barakach stalagu zostały zainstalowane dopiero we wrześniu 1943 roku. Choroba jeńca często prowadziła do jego śmierci, zwłaszcza w radzieckiej części obozu.

Czy pamiętasz ten termin? Jeśli nie, zajrzyj na stronę 10.

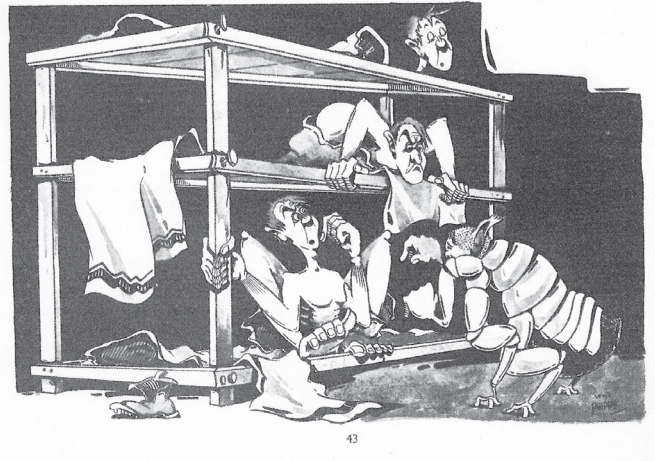
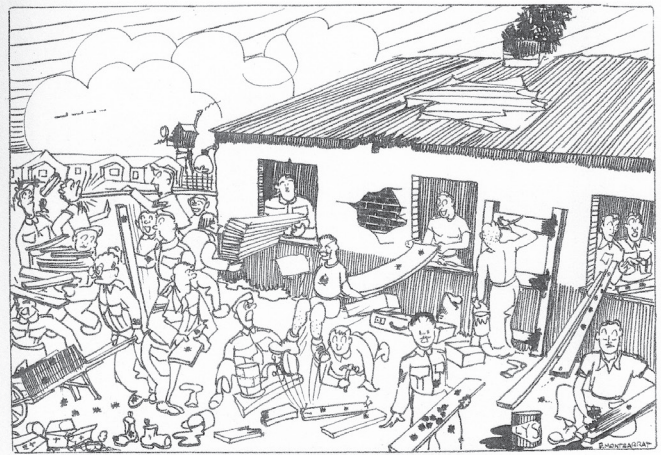
Czerwonka jest chorobą biegunkową, w której może dojść do odwodnienia organizmu z powodu dużej utraty płynów. Z kolei przy tyfusie występuje bardzo wysoka gorączka. Obie choroby są bardzo zaraźliwe i wywoływały w obozie epidemie, w wyniku których zmarło wielu jeńców.

1. Opisz strukturę Stalagu VIII A.
2. Porównaj codzienne zajęcia różnych grup jeńców w Stalagu VIII A.
3. Ustal, dlaczego mimo dokładnych regulacji dotyczących traktowania jeńców wojennych, zawartych w Konwencji Genewskiej, w obozie panowały niekiedy nieludzkie warunki.

Karykatura warunków higienicznych w Stalagu VIII A narysowana przez jeńców brytyjskich. Z „Interlude“

Trzypiętrowe łóżka w baraku. Zbiory stowaryszczenia MMM

Operacja w lazarecie Stalagu VIII A w roku 1941. Archiwum Międzynarodowego Czerwonego Krzyża

Życie kulturalne w obozie

Duży wpływ na sytuację jeńców wojennych w czasie II wojny światowej miały międzynarodowe organizacje pozarządowe. Międzynarodowy Czerwony Krzyż (MCK), odpowiedzialny za przestrzeganie Konwencji Genewskiej, umożliwiał także rozwój życia kulturalnego w obozach jenieckich.

Stalag VIII A otrzymał z MCK nie tylko książki, ale i instrumenty muzyczne. Dzięki temu możliwe było prawykonanie stworzonego w obozie przez francuskiego kompozytora Oliviera Messiaena **utworu kameralnego *Kwartet na koniec czasu***. Ponieważ wśród jeńców wojennych było wielu muzyków, utworzono również orkiestrę, która regularnie dawała koncerty.

W obozie istniała biblioteka z książkami w języku niemieckim, francuskim i angielskim, a w jednym z baraków urządzono teatr, w którym zespoły belgijski i brytyjski wystawiały sztuki, od klasyki po satyry i komedie.

Jeńcy francuskojęzyczni od końca 1940 roku wydawali dwumiesięcznik, a później miesięcznik obozowy „Le Lumignon” (Ogarek). W nim ukazywała się m.in. *Le mystère de la baraque* („Tajemnica baraku”) – przygodowo-romantyczna powieść odcinkowa i mały kurs języka niemieckiego w jednym. Gazeta służyła jeńcom także do wspólnego wspominania ojczyzny i obchodzenia świąt narodowych.

Ważną rolę w Stalagu VIII A odgrywał również sport. Boisko sportowe było wykorzystywane przez jeńców w czasie wolnym od pracy, częściowo służyło też jako miejsce uroczystości religijnych.

Nie wszyscy jeńcy mieli jednakowy dostęp do zajęć kulturalnych i sportowych. Zależało to od narodowości, a także od miejsca ich przebywania. Międzynarodowy Czerwony Krzyż miał pod tym względem pewien wpływ na sytuację jeńców w stalagu. W komandach roboczych, które były oddalone od obozu macierzystego, jeńcy na ogół mieli mniejsze możliwości organizowania zajęć kulturalnych czy sportowych. Często też stan zdrowia lub wyczerpująca praca nie pozwalały im na korzystanie z prawa do uczestnictwa w zajęciach kulturalnych, oświatowych czy sportowych.

Jeńcy radzieccy byli pozbawieni wszystkich tych możliwości.

1. Wymień zajęcia, które jeńcy wojenni mogli organizować w Stalagu VIII A.
2. Wymień inne organizacje (międzynarodowe) oprócz Czerwonego Krzyża, które miały wpływ na życie jeńców.
3. Wyjaśnij trudności, z jakimi borykali się jeńcy wojenni, dopominając się swojego prawa do korzystania z zajęć kulturalnych, edukacyjnych i sportowych.

Więcej na ten temat na stronie 46.

Aliancy jeńcy wojenni organizowali m.in. także kursy językowe. Zbiory René Gerboux i stowarzyszenia MMM

Zapowiedź koncertu przed barakiem 27b, który służył jako teatr. Zbiory stowarzyszenia MMM

Gazeta obozowa „Le Lumignon“, wydawana przez jeńców francuskich. Zbiory René Gerboux i stowarzyszenia MMM

Życie religijne w obozie

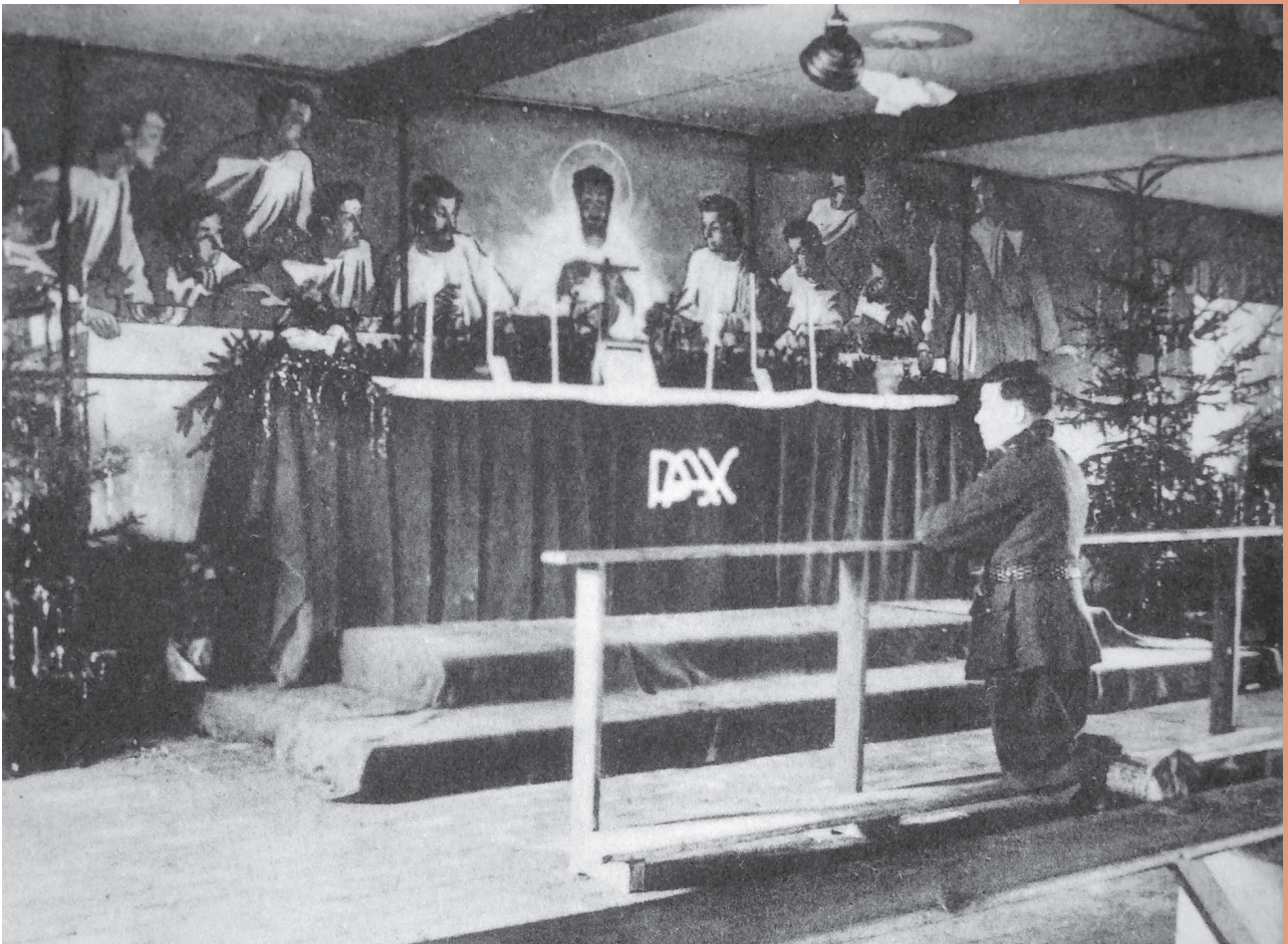
To, że jeńcy wojenni mogli praktykować swoją religię, było głównie zasługą Konwencji Genewskiej. W Stalagu VIII A z prawa tego mogli korzystać wszystkie narodowości, z wyjątkiem jeńców radzieckich. Żołnierze reprezentowali różne zawody, wśród nich byli także duchowni. W grupie belgijskich i francuskich jeńców wojennych, którzy przybyli do Görlitz w 1940 roku, było nawet blisko 120 księży, kleryków i studentów teologii.

Dla większości jeńców wojennych praktykowanie własnej religii w okresie niewoli odgrywało ważną rolę. W związku z tym jeńcy duchowni zorganizowali **duszpasterstwo**, które funkcjonowało w obozie od jesieni 1941 roku. Wśród jeńców „uprawnionych” do praktykowania swojej religii byli katolicy, protestanci, anglikanie i grekokatolicy. Nabożeństwa odbywały się w kaplicy, na którą przeznaczono część jednego z baraków. Kaplica była ozdobiona malowidłami wykonanymi przez jeńców – artystów malarzy. W ciepłej porze roku nabożeństwa celebrowano na placu apelowym.

Do opieki nad jeńcami w Stalagu VIII A i nadzoru nad duszpasterstwem obozowym został skierowany kapłan garnizonowy, Franz Scholz, proboszcz kościoła pw. św. Bonifacego, który służbę tę pełnił do końca wojny, dostarczając obozowym duchownym rzeczy niezbędnych do odprawiania liturgii.

Przez pojęcie duszpasterstwa rozumie się głoszenie zasad wiary i celebrowanie liturgii, a także duchową opiekę i wsparcie udzielane osobie, która znalazła się w trudnej sytuacji życiowej.

1. Wymień grupę jeńców wojennych, którzy nie mogli oficjalnie praktykować swojej religii. Dlaczego?
2. Znajdź w tekście Konwencji Genewskiej artykuł zapewniający jeńcom swobodę wykonywania praktyk religijnych.
3. Wyjaśnij znaczenie opieki duszpasterskiej dla jeńców wojennych.

Część baraku w Stalagu VIII A przerobiona na kaplicę. Zbiory stowarzyszenia MMM

Nabożeństwo w kaplicy. Zbiory rodziny Hequet

Cmentarz radzieckich jeńców wojennych

Cmentarz upamiętnia jeńców radzieckich zmarłych w trakcie niewoli w Stalagu VIII A. Oznaczony pamiątkowym kamieniem, jest jednym z niewielu widocznych dziś w krajobrazie elementów obozu. O zmarłych jeńcach przypominają dwie tablice pamiątkowe. Górna została подарowana przez władze polskie w 1964 roku, dolną umieściła rok później delegacja francuskich weteranów wojennych.

Zgodnie z ideologią i polityką narodowego socjalizmu radziecy jeńcy wojenni znajdowali się najniżej w jenieckiej hierarchii. W stalagu umieszczono ich w wydzielonej strefie, którą zabezpieczono dodatkowym drutem kolczastym.

Śmiertelność wśród jeńców radzieckich była wyjątkowo wysoka. Otrzymywali oni najniższe racje żywnościowe i bytowali w przepełnionych barakach. Ponadto nie mieli oni prawa do opieki medycznej, leczeni byli jedynie **ambulatoryjnie** przez sanitariuszy jenieckich innych narodowości. Wiele zgonów było związanych z epidemiami, które od 1942 roku coraz bardziej rozprzestrzeniały się w tej części obozu.

W odróżnieniu od innych narodowości, jeńcy radziecy nie byli chowani na cmentarzu ewangelickim, położonym na północny wschód od obozu, gdzie zmarłych chowano w grobach indywidualnych. Dzięki temu można było przekazać krewnym dokładne miejsce pochówku. Zmarłych jeńców radzieckich **grzebano** natomiast w zbiorowych mogiłach w pobliżu obozu. Do dziś udało się zidentyfikować tylko część pochowanych tu jeńców wojennych. Przyjmuje się, że w tym miejscu spoczywa od 6000 do 10 000 zmarłych.

Strona niemiecka nie stosowała Konwencji Genewskiej w stosunku do jeńców radzieckich, co było zbrodnią wojenną. Śmierć żołnierza radzieckiego nie była więc rejestrowana przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż, w związku z czym w wielu przypadkach krewni nie byli informowani o tym fakcie.

Dla żołnierzy radzieckich, którzy przeżyli niewolę, powrót do domu nie oznaczał końca cierpień. W powojennym Związku Radzieckim byłych jeńców wojennych uznawano za zdrajców, gdyż Stalin uważał, że każdy żołnierz ma obowiązek walczyć za ojczyznę aż do śmierci. Dlatego też często żołnierze ci byli wysyłani do syberyjskich obozów pracy przymusowej. Z tego powodu do dzisiaj nie poznano indywidualnych losów wielu jeńców radzieckich.

Ambulatoryjny oznacza nie-szpitalny. Oznacza to, że żołnierze radziecy nie trafiali do szpitala obozowego i nie otrzymywali tam opieki lekarskiej.

Więcej o radzieckich jeńcach wojennych dowiesz się na stronie 24.

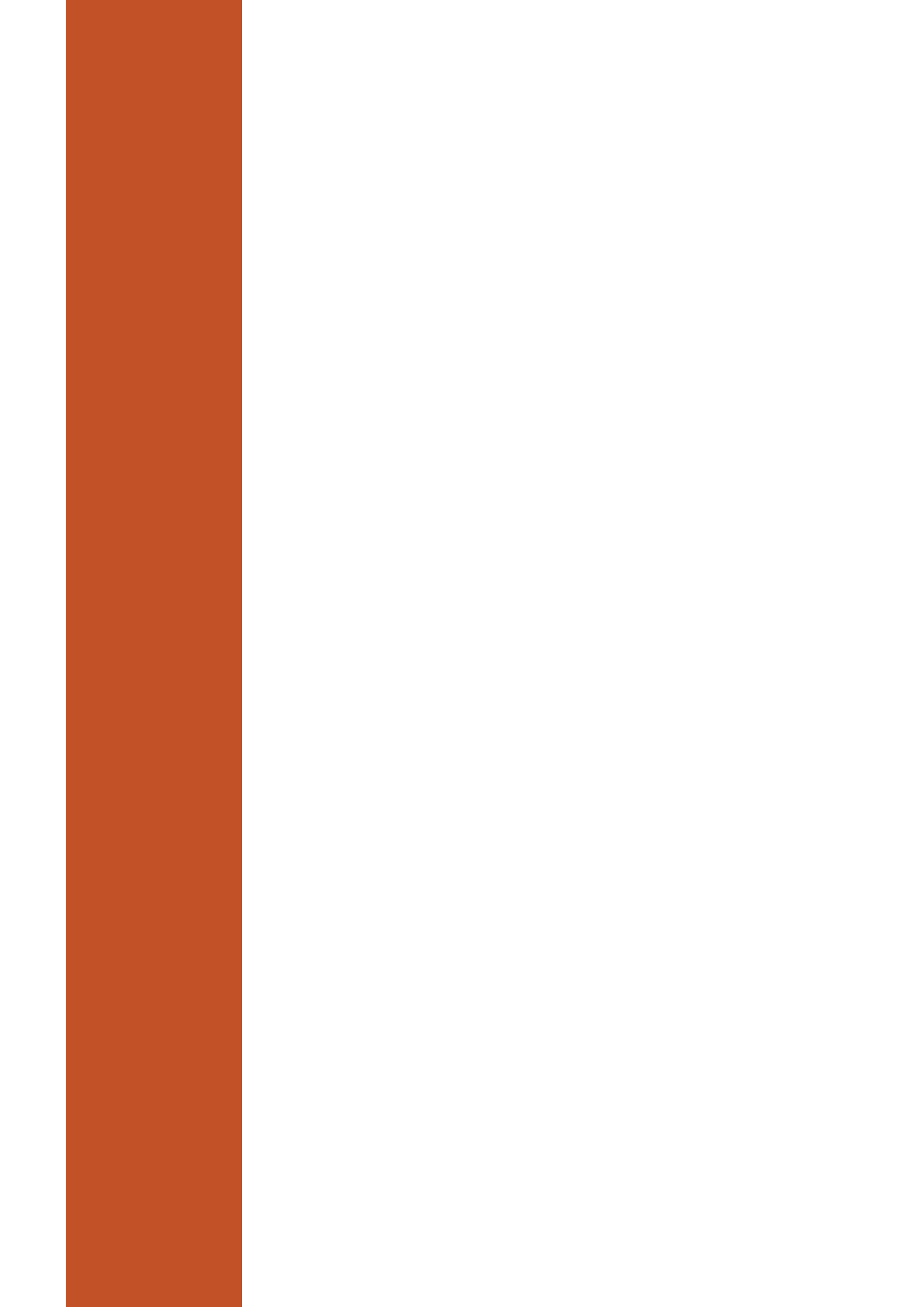
1. Nazwij wszystkie elementy, które widzisz na zdjęciu.
2. Wyjaśnij, jak los jeńców radzieckich, którzy zmarli w Stalagu VIII A, wpłynął na ich rodziny?
3. Dlaczego ważne jest zachowanie i dbanie o cmentarz jeniecki? Uzasadnij swoją opinię.

Kamień pamiątkowy na cmentarzu jeńców radzieckich. Zdjęcia: Jakub Purej (u góry), Jakub Sochoń (obok)

Cmentarz Jeńców Armii Czerwonej Stalagu VIII A, 2021. Foto Jakub Purej. MMM e.V.

CZĘŚĆ III

Kręte ścieżki czasów wojny

Trauma powojenna

Stracone pokolenie

Zaginieni

Sztuka jako sposób na przetrwanie

Kręte ścieżki czasów wojny

Brzmi skomplikowanie, prawda? Słowo „geopolityczny” składa się ze słów geograficzny i polityczny. Oznacza sytuację, która ma zarówno wymiar polityczny, jak i geograficzny. Wojny na przykład mają zazwyczaj również geopolityczny charakter, ponieważ dotyczą określonego terytorium.

Poniższa historia pokazuje nam, jak bardzo sytuacja **geopolityczna** na świecie może wpłynąć na życie jednostki.

Harold Thompson Brook był Nowozelandczykiem i umarł w Stalagu VIII A w styczniu 1945 roku. Jak to się stało, że młody człowiek z drugiego końca świata stał się uczestnikiem tej wojny oraz jeńcem Stalagu VIII A.

Dziś wojnę, która toczyła się w latach 1939–1945 nazywamy II wojną światową. Walki prowadzono w Europie, Afryce Północnej i na Pacyfiku.

Wiele państw europejskich, np. Wielka Brytania, Francja, a także Niemcy (do 1919 roku) i Włochy posiadały kolonie, czyli podległe sobie terytoria w bardzo odległych miejscach kuli ziemskiej. Kolonie pozostawały w bezpośredniej zależności politycznej i gospodarczej od kraju macierzystego. Prowadziło to do tego, że na przykład w armii francuskiej służyli Senegalczycy.

Nowa Zelandia, która była kolonią brytyjską, stopniowo zyskiwała niepodległość w pierwszej połowie XX wieku. W momencie wybuchu II wojny światowej kraj ten był praktycznie niezależny. Jednak więzi z Wielką Brytanią nadal były bardzo silne. Dla przykładu, Nowa Zelandia do dziś pozostała częścią Wspólnoty Narodów, czyli unii Wielkiej Brytanii z byłymi koloniami.

W 1939 roku, zaraz po ataku Niemiec na Polskę, Nowa Zelandia wypowiedziała wojnę Niemcom. Oprócz Harolda, około 140 000 Nowozelandczyków wzięło udział w II wojnie światowej. Pierwszych 60 000 żołnierzy zgłosiło się na ochotnika. Początkowy entuzjazm wojenny z czasem osłabł i od czerwca 1940 roku rozpoczął się obowiązkowy pobór do wojska zdolnych do walki mężczyzn w wieku od 19 do 45 lat. Wśród nich było 16 000 **Maorysów**.

Pierwsze oddziały nowozelandzkie przybyły do Egiptu w lutym 1940 roku. W tym czasie Egipt był oficjalnie niepodległym państwem, ale Wielka Brytania jako mocarstwo kolonialne wciąż była tam obecna i miała duże wpływy. Egipt stał się więc areną wojenną, na której Wielka Brytania walczyła z Włochami. Podczas walk w Afryce Północnej Harold trafił do włoskiej niewoli, a następnie został **przekazany** Niemcom. Wojna światowa sprawiła, że jego życie, które rozpoczęło się w Kaitangata zakończyło się w Görlitz.

Maorysi są autochtoniczną, tj. rdzenną ludnością Nowej Zelandii.

Było to związane z obaleniem dyktatora Włoch Mussoliniego. Nie pamiętasz już, o co dokładnie chodziło? Zajrzyj na stronę 40.

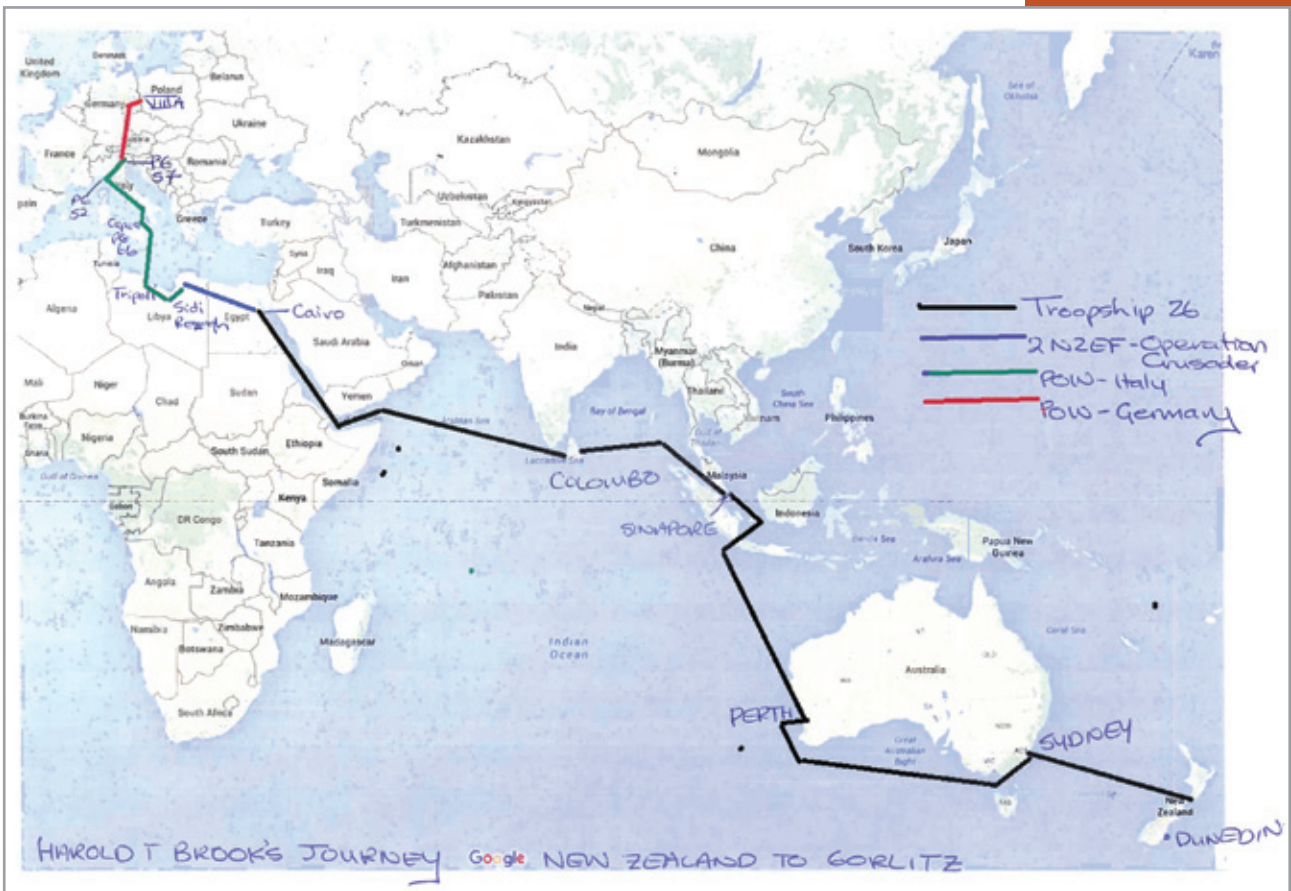
1. Opisz drogę Harolda z Nowej Zelandii do Niemiec.
2. Wyjaśnij, dlaczego Nowa Zelandia wzięła udział w II wojnie światowej, mimo że znajduje się na „drugim końcu świata”.
3. Dlaczego żołnierze z Nowej Zelandii często zgłaszali się na ochotnika, aby walczyć w II wojnie światowej?

Harold T. Brook z rodziną (w środku z tyłu) w 1940 r. Zbiory rodziny Brook

Auckland Weekley News 4 kwietnia 1945 r. Harold Brook zmarł jako jeńiec wojenny. Zbiory rodziny Brook

Droga Harolda podczas wojny, która zakończyła się w Stalagu VIII A. Zbiory rodziny Brook

Trauma powojenna

Koniec wojny nie oznacza, że mijają również jej skutki. Ludzie radzą sobie z trudnymi lub traumatycznymi doświadczeniami na różne sposoby. Niektórzy czują potrzebę mówienia o tych doświadczeniach, inni tego nie potrafią lub wolą milczeć.

Historia Renato Gargano pokazuje, jak długo po powrocie do domu i rodziny może działać doświadczenie bycia jeńcem wojennym. Renato urodził się 16 stycznia 1923 roku i miał 16 lat, gdy rozpoczęła się wojna. Nie wiemy dokładnie, kiedy rozpoczął służbę wojskową, ale prawdopodobnie było to krótko po tym, jak stał się pełnoletni. Jedno jest jednak pewne: po **upadku Mussoliniego**, a tym samym po zerwaniu sojuszu między Niemcami a Włochami, Renato, wraz z innymi żołnierzami włoskimi, został 8 września 1943 roku aresztowany w Wenecji przez oddziały niemieckie. Jako jeńiec wojenny trafił najpierw do Thorn (obecnie Toruń w Polsce), a później do Görlitz.

Dopiero wiele lat po wojnie Renato opowiedział swoim dzieciom i wnukom, że nie był sobą w pierwszych latach zaraz po wojnie. Kiedy towarzysz, z którym przeżył niewolę, wysłał do niego list z prośbą o odpowiedź, nie odpisał. List nosił jednak cały czas przy sobie.

Dziś często słyszymy o zespole stresu pourazowego, w skrócie PTSD. Zaburzenie to, które obecnie uznawane jest za chorobę psychiczną, jest szczególnie często diagnozowane wśród żołnierzy. W tamtym czasie, gdy Renato wrócił z wojny, nie przywiązywano większej wagi do kondycji psychicznej byłych żołnierzy. Zaledwie cztery miesiące po powrocie z wojny, 28 lutego 1946 roku, Renato musiał wznowić służbę wojskową. Wielomiesięczna niewola nie miała znaczenia, gdyż pobyt w Stalagu VIII A traktowany był jako przerwa w służbie wojskowej, która w tym czasie we Włoszech była obowiązkowa i którą Renato zobowiązany był kontynuować.

Benito Mussolini rządził we Włoszech jako dyktator od 1925 do 1943 roku. Pod jego rządami Włochy zawarły sojusz z Rzeszą Niemiecką w 1939 roku i walczyły u boku Niemiec w pierwszych latach wojny. W 1943 roku Mussolini został obalony, co uczyniło z Włoch i większości włoskich żołnierzy wrogów Niemiec.

1. Opisz krótko przebieg życia Renato Gargano.
2. Wyjaśnij, dlaczego we wrześniu 1943 roku żołnierze włoscy zostali uznani przez wojska niemieckie za wrogów.
3. Zastanów się, w jaki sposób traumatyczne przeżycia wojenne wpływały na relacje między ludźmi po zakończeniu wojny.

Portret Renato rozpoczynającego służbę wojskową w marynarce wojennej w Wenecji. Renato ma na zdjęciu około 18 lat. Zbiory Stefanii Turco

Renato i Lina pobrali się 24 lipca 1950 r. Tutaj, po ceremonii ślubnej, wsiadają na statek, udając się w podróż poślubną. Zbiory Stefanii Turco

Poczta jeniecka od Renato do narzeczonej Liny, lipiec 1944. Zbiory Stefanii Turco.

Stefania Turco (po prawej), wnuczka Renato podczas odwiedzin w Miejscu Pamięci Stalag VIII A w 2015 r. Zbiory stowarzyszenia MMM

Stracone pokolenie

Michaił Timofiejewicz Afanasko miał 23 lata, gdy Niemcy wypowiedziały wojnę Związkowi Radzieckiemu. W tym czasie odbywał służbę wojskową, która była obowiązkowa dla wszystkich młodych mężczyzn w Związku Radzieckim. Mimo że mieszkał w republice nadwożańskich Niemców, jako potomek Ukraińców został uznany przez sowieckie władze za godnego zaufania i na początku wojny natychmiast powołano go do wojska i wysłano na front. Członkowie mniejszości narodowych, którzy nie byli uważani za „godnych zaufania” (np. Estończycy, Łotysze, **Niemcy nadwożańscy**) byli wykorzystywani tylko częściowo i wyłącznie do obrony wewnętrznych terytoriów.

Niemcy nadwożańscy są potomkami niemieckich osadników, którzy od końca XVIII wieku osiedlali się nad dolną Wołgą w południowej europejskiej części Rosji. Osiedlenie się na tych terenach niemieckim przybyszom umożliwiła rosyjska caryca Katarzyna Wielka.

Krótko po wstąpieniu do wojska Michaił Timofiejewicz Afanasko wziął udział w bitwie o Rostów. Bitwa ta była jednym z pierwszych poważnych kontrataków Armii Czerwonej przeciwko Niemcom, których armia posunęła się już bardzo daleko w głąb terytorium Rosji. W jednej z ostatnich wiadomości od Michaiła, która dotarła do rodziny, pisał on o odniesieniu rany. Po pobycie w szpitalu i powrocie na front kontakt z nim się urwał. Rodzina Michaiła nic nie wiedziała o jego niewoli, nie dowiedziała się także o jego śmierci w 1943 roku.

Krótko po Michaił, także jego młodszy brat Wasilij został wcielony do armii i wysłany na front. Choć bracia stacjonowali niedaleko siebie, nigdy się nie spotkali. Wasilij dowiedział się, co stało się z jego bratem dopiero 70 lat po zakończeniu wojny. Dzięki współpracy rosyjskiego stowarzyszenia „Memoriał” i Meetingpoint Memory Messiaen, Wasilijowi udało się skontaktować z Miejscem Pamięci Stalag VIII A i dowiedzieć się, gdzie znajduje się grób jego brata. W jego imieniu złożono wiązaną kwiatów na dawnym cmentarzu jeńców radzieckich. Wasilij miał wówczas 90 lat, a pożegnanie z bratem, mimo że odbyło się na odległość za pośrednictwem wideo, było bardzo emocjonalnym przeżyciem dla wszystkich obecnych.

Można powiedzieć, że zarówno Michaił, jak i jego brat Wasilij należeli do straconego pokolenia. Termin „stracone pokolenie” został utworzony przez amerykańską pisarkę Gertrudę Stein (1874–1946). Użyła go do określenia pokolenia, które w młodym wieku doświadczyło pierwszej wojny światowej. Z obserwacji Gertrudy Stein wynikało, że te doświadczenia miały ogromny wpływ na życie i psychikę całego pokolenia. Druga wojna światowa miała również swoje stracone pokolenie – młodych ludzi, którzy musieli zbyt szybko dorosnąć, doznali traumatycznych przeżyć lub zbyt wcześnie stracili życie.

1. Podaj powód, dla którego Michaił został wcielony do Armii Czerwonej i wysłany na front.
2. Wyjaśnij, jak to się stało, że rodzina Michaiła nie dowiedziała się o jego niewoli jenieckiej i śmierci.
3. Oceń wpływ doświadczeń „straconego pokolenia” na relacje społeczne w okresie powojennym.

Portret Michaila Afanasko w mundurze. Zbiory rodziny Afanasko

(Афанасько)
 ИМЯ: Афанасько
 ФАМИЛИЯ: Афанасько
 2. Vornamen: Michail
 3. Geburstag: 23. наст. 1918.
 4. Geburtsort: АССР Наровск. Моты.
 5. Lager: Stalag VIII A
 6. Im Lager eingekleidet am: 12.3.43
 7. Gruppenr. 248 стп парк
 8. Nr. der Erkennungsmarke des deutschen Lagers: 35220/33A
 9. Vorname des Vaters: Тимофей
 10. Name der Mutter: Савченко
 11. Anschrift der nächsten Angehörigen: р. с. Ромашовка
 12. Beruf: Крестьянин
 13. Wann und wo gefangen: 23 июля 42
 14. Nr. der Erkennungsmarke des eigenen Gruppenr.: 248 стп парк

Akt zgonu Michaila w Stalagu VIII A w roku 1943. Z archiwum online Memoriału

Email od rodziny do pracowników Miejsca Pamięci Stalag VIII A. 2014. Zbiory stowarzyszenia MMM

Dear Mr. Kuznetsov,

thank you for your email! We are very excited to hear from you. Infact, we have very little information about soldiers from the former Soviet Union and always try to get more information. Of course we can make a short film, as you wish to. We would be happy to do it. I have a friend who speaks a bit russian. I will ask her, if she has some time to do the film.

I wish to send you some information about our project with this email.

Thank you again for getting in touch with us. I will write you shortly again!

Where does your family live now?

Greetings from the twincity of GoerlitzZgorzelec.

Alexandra Grochowski

Am .10.2014, 22:14 Uhr, schrieb Геннадий Кузнецов (Петрусь) <genkuzn@rambler.ru>:

- > 7 Oct, 2014
- > Alexandra Grochowski,
- > Meetingpoint Music Messiaen e.v.
- >
- > Dear Ms Grochowski,
- >
- > Recently I have learned about the Meetingpoint Music Messiaen e.v. As far as I know you arrange some public events and excursions in the place which is of particular interest for me. So I decided to address you with this request.
- > I have a relative, Vasily Timofeevich Afanasko. He fought during the Second World War and took part in the battle of Stalingrad. He is still alive and now is ninety years old.
- > Vasily Timofeevich Afanasko had an elder brother Mikhail Timofeevich Afanasko. Mikhail had gone off to the war and since that time our family have heard nothing about him except for the formal letter informing "gone missing". At last I got some information about Mikhail from the Russian Federation Ministry of Defense website <http://obd-memorial.ru>.
- > I explored that Mikhail was taken captive in the south of Russia. Then he was a prisoner of Stalag 338 and finally was moved to Stalag VIII-A. He died at 8th of February, 1943 and buried in the concentration camp cemetery.
- > My relative Vasily Timofeevich Afanasko wishes greatly to visit this place and honour the memory of his brother. But he is old and sick, it is impossible to get to Zgorzelec for him.
- > That is why we kindly request you to put some flowers on the Soviet prisoners' memorial on behalf of Vasily Timofeevich Afanasko, to take some photos and shoot a short video (3-4 minutes) about this action. If it's possible, say just few words about Stalag VIII-A, the Soviet prisoners' cemetery and the Soviet prisoners' memorial, show this cemetery and the flowers, so that Vasily could imagine himself there.
- > It is truly of great importance for him.
- > Unfortunately, my relative doesn't speak German, Polish or English, so we would like to know if there is anybody who can say just few phrases in Russian for him. If not, we hope you could say them in English.
- > We are ready to prepay the flowers and the whole of your service every way you wish (Web-money or another contactless payment system).
- > We are looking forward to hearing from you,
- >
- > Yours faithfully,
- > Gennadiy Kuznetsov <mailto:genkuzn@rambler.ru>
- > <https://www.facebook.com/genkuzn>

--
 Alexandra Grochowski
 Programmabteilung Geschichte

MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN e.V.
 ZGORZELEC - GOERLITZ
 Demianiplatz 40 | ul. Warszawska 1
 D-02826 Gorlitz | P-59900 Zgorzelec

Wasilij Afanasko ze swoim siostrzeńcem Giennadijem Kuźniecowerem w 2014 roku po tym, jak dowiedział się, gdzie jest pochowany Michail. Zbiory stowarzyszenia MMM

Zaginieni

W wojennym chaosie wiele osób straciło kontakt z bliskimi i nie wiedziało, co się z nimi stało. W wielu przypadkach rodziny otrzymywały list z informacją, że ich syn, ojciec lub mąż zmarł lub poległ jako żołnierz. Nie zawsze jednak można było dokładnie ustalić miejsce pobytu danej osoby. Dotyczyło to również miejsca pochówku.

Ta niepewność często trwała także po zakończeniu wojny. Dla wielu rodzin poszukiwania zaginionych bliskich i krewnych rozpoczynały się dopiero w okresie powojennym. Niektórzy poszukiwali zaginionych osób w nadziei, że przeżyły. Inni szukali grobu bliskiej osoby.

Marcel Hecquet był Belgiem i przybył do Stalagu VIII A jako jeńiec wojenny w maju 1940 roku. Grał na klarnecie i stał się członkiem obozowej orkiestry. Pod koniec 1941 roku, w wieku 42 lat, zachorował, a następnie zmarł w szpitalu obozowym na skutek marskości wątroby. Został pochowany na cmentarzu ewangelickim dla jeńców wojennych w pobliżu obozu.

Niemiecki Czerwony Krzyż jeszcze przed końcem grudnia poinformował Belgijski Czerwony Krzyż o jego śmierci. Informacja ta dotarła do żony Marcela w styczniu 1942 roku. W akcie zgonu odnotowano przyczynę śmierci, dokładny czas zgonu, wszystkie pozostawione przedmioty oraz miejsce pochówku z numerem grobu. Po wojnie postanowiono dokonać ekshumacji szczątków belgijskich jeńców i przenieść je ze Stalagu VIII A do Belgii. W trakcie tego procesu informacja o miejscu, w którym pochowano Marcela Hecqueta, została utracona. Rodzina długo i intensywnie szukała w Belgii informacji o miejscu jego pochówku. W 2016 roku wnuczka Marcela Hecqueta przyjechała nawet do Zgorzelca, aby znaleźć wskazówki dotyczące miejsca, gdzie został pochowany. Mimo wsparcia stowarzyszeń i władz lokalnych, nie dowiedziała się, gdzie znajduje się grób jej dziadka.

Do dziś rodziny poszukują osób, które zaginęły w czasie wojny lub po wojnie. Czerwony Krzyż oferuje dla tych poszukiwań wsparcie, z którego każdy może skorzystać.

1. Opisz, jakie działania podejmowano po śmierci jeńca wojennego. Czy dotyczyły one wszystkich jeńców?
2. Zastanów się, na jakie trudności mogły natrafić po wojnie rodziny, próbując odnaleźć swoich krewnych, którzy zmarli w Stalagu VIII A.
3. Oceń, dlaczego dla bliskich ma znaczenie odnalezienie miejsca pochówku zmarłego lub zabitego członka rodziny.

Rat der Stadt Görlitz

Herrn
Jean Hecquet
Rue Achille Chavée, 6
7100 LA LOUVIERE
(BELGIQUE)

Görlitz, den 6. März 1986

Sehr geehrter Herr Hecquet!

Ihr Schreiben vom 31. 1. 1987 (?) ist beim Rat der Stadt Görlitz eingegangen.

So wie Sie mitteilen, ist Ihr Herr Vater auf dem Friedhof des früher "Moys" genannten Stadtteiles beerdigt worden. Dieses Gebiet gehört zur Volksrepublik Polen in der Stadt Zgorzelec.

Bitte wenden Sie sich mit Ihrem Anliegen an die zuständigen Organe der Volksrepublik Polen.

Anbei senden wir Ihnen die uns zur Verfügung gestellte Photokopie zurück.

Odpowiedź Urzędu Miasta Görlitz na zapytanie o grób Marcela. Marzec 1986. Zbiory rodziny Hequet

Marcel Hequet przed wojną. Zbiory rodziny Hequet

Marcel Hequet w mundurze krótko przed dostaniem się do niewoli. Zbiory rodziny Hequet

Zgorzelec, dnia 1986 czerwiec

NACZELNIK MIASTA ZGORZELCA

Sekr. NM/ 23 /86

Jean HECQUET
Rue A.Chavée
B 7100 LALOUIERE
Belgia

Dotyczy: cmentarza Stalagu VIII A w Zgorzelcu.

W nawiązaniu do listu Obywatela w sprawie powojennych losów Stalagu VIII A, oraz cmentarza zmarłych jeńców przekazuję informację;

1. w miejscu byłego Stalagu VIII A wzniesiono obelisk upamiętniający męczeństwo i śmierć jeńców wojennych
2. cmentarz, o którym Obywatel wspomina znajdował się w pierwszych latach powojennych. Mogiły ekshumowano przez państwa, których jeńcy zmarli w Stalagu VIII Cmentarz uległ likwidacji.
3. w Izbie Pamięci Narodowej, która znajduje się w Zespole Szkół Górniczych w Zgorzelcu eksponowane są fotografie i inne dokumenty z okresu wojennego i powojennego tak Stalagu VIII A jak też i cmentarz z okresu pierwszych lat po zakończeniu wojny. Izba Pamięci Narodowej jest dostępna dla wszystkich zainteresowanych historią minionego okresu.

NACZELNIK MIASTA
Edward Jędrzejewski

Odpowiedź Urzędu Miasta Zgorzelec na zapytanie o grób Marcela. Czerwiec 1986. Zbiory rodziny Hequet

Sztuka jako sposób na przetrwanie

Muzyka kameralna jest formą muzyki klasycznej wykonywaną przez małą grupę instrumentów – np. kwartet jest utworem wykonywanym przez cztery instrumenty, a trio przez trzy.

Kwartet na koniec czasu to jedno z najstynniejszych dzieł **muzyki kameralnej** XX wieku. Utwór został skomponowany w Stalagu VIII A.

Twórca *Kwartetu na koniec czasu* Olivier Messiaen już przed wybuchem wojny był uznanym muzykiem i kompozytorem. Jako organista kościoła parafialnego „La Trinité” w Paryżu cieszył się wielkim uznaniem w kręgach miłośników i znawców muzyki. Status muzyka nie uchronił go jednak przed poborem do wojska. Przypadek sprawił, że Messiaen służył w pułku, w którym spotkał wiolonczelistę Etienne’a Pasquiera. Obaj zostali wzięci do niewoli na krótko przed kapitulacją Francji i tą samą drogą dotarli do Stalagu VIII A w Görlitz.

Muzyka towarzyszyła im w wielu chwilach niewoli, choć trudne okoliczności nie zawsze pozwalały na muzykowanie albo mocno je utrudniały. Jeszcze przed transportem do Görlitz Messiaen i Pasquier spotkali klarncistę Henri’ego Akokę, który również trafił do Stalagu VIII A. Mimo wzięcia do niewoli, Akoka zdołał zachować przy sobie swój klarnet.

Chociaż pobyt w niewoli był dramatycznym przeżyciem, można powiedzieć, że Messiaen miał sporo szczęścia. Jako Francuza chroniła go Konwencja Genewska. Jego francuscy współtowarzysze niewoli, wiedząc, kim jest, starali się chronić go przed pracą fizyczną. Dzięki pomocy polskiego jeńca Zdzisława Nardellego, który zajmował się biblioteką, został tam zatrudniony. Znalazł też opiekuna w osobie niemieckiego podoficera Carla-Alberta Brüllla, obozowego tłumacza z francuskiego, który, znając i podziwiając jego twórczość, dostarczał mu papier nutowy i ołówki. W takich warunkach powstawał jego „Kwartet na koniec czasu”, którego prawykonanie odbyło się 15 stycznia 1941 roku w baraku 27B, gdzie mieścił się teatr obozowy na około 400 miejsc. Instrumentów dostarczył Międzynarodowy Czerwony Krzyż. Oprócz Pasquiera i Akoki w obozie znalazł się jeszcze jeden znajomy muzyk, utalentowany skrzypek Jean Le Boulaire. Sam Messiaen wykonywał partię fortepianową.

Le Boulaire napisał po premierze: „Olivierowi Messiaenowi, mojemu wielkiemu przyjacielowi, który zabrał mnie w podróż w cudowny świat z ‘Quatuor pour la fin du temps’. Tysiące podziękowań, mój głęboki podziw i przyjaźń”.

1. Opisz prawykonanie *Kwartetu na koniec czasu* po wysłuchaniu fragmentu nagrania.
2. Wyjaśnij z jakimi trudnościami przyszło zmierzyć się muzykom w trakcie prawykonania *Kwartetu*.
3. Oceń, jakie znaczenie miało zapewnienie jeńcom kontaktu z muzyką, kulturą i sztuką ujęte w Konwencji Genewskiej.

Olivier Messiaen 1937, Studio Harcourt, public domain, via Wikimedia Commons

Zaproszenie na prawykonanie *Kwartetu na koniec czasu* w wykonaniu jeńców Stalagu Görlitz. Badinguet 42, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons

Bibliografia

Interlude – The Story of British Prisoners of War in Stammlager VIII A at Görlitz in Lower Silesia, Germany, London 1945.

Lauerwald Hannelore, *In fremdem Land. Kriegsgefangene im STALAG VIII A Görlitz 1939–1945*, Görlitz 1997.

Lauerwald Hannelore, *Primum vivere. Zuerst leben. Wie Gefangene das STALAG VIII A Görlitz erlebten*, Bautzen 2008.

Lusek Joanna, Goetze Albrecht, *Stalag VIII A Görlitz. Historia – terażniejszość – przyszłość*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny. Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej”, t. 34, s. 27–52, Opole 2011.

Meetingpoint Memory Messiaen e.V., Archiv.

Rischin Rebecca, *For the End of Time. The Story of the Messiaen Quartet*, New York 2006.

Stankiewicz Jerzy, *Olivier Messiaen. Człowiek i artysta w Stalagu VIII A w Görlitz: Przewodnik biograficzny na otwarcie Europejskiego Centrum Edukacyjno-Kulturalnego Zgorzelec – Gorlitz Meetingpoint Music Messiaen*, Zgorzelec 2014.

Sudoł Tomasz, *Historia Stalagu VIII A (1939–1945)* [w:] *Stalag VIII A i Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura. Pamięć historyczna i działania dla przyszłości*, s. 12–23, red. K. Hartmann, Zgorzelec – Wrocław 2017.

Zglobicki Roman, *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu*, Jelenia Góra 1995.

Zubrzycki Piotr, *Dulag 1939*, Zgorzelec 2009.

Rozmowy i korespondencja z rodzinami: M. Afanasko, H.T. Brooka, R. Gargano, M. Hequeta, J. Plucińskiego.

Stalag VIII A Görlitz był obozem jenieckim, przez który przeszło około 120 tys. jeńców różnych narodowości. Byli Polacy, Francuzi i Belgowie, Serbowie, Włosi, Anglicy i obywatele Brytyjskiej Wspólnoty Narodów z odległych kontynentów, byli też żołnierze Armii Czerwonej kilkunastu narodowości. Niektórzy przebywali tu kilka miesięcy, wielu z nich spędziło za drutami tego obozu prawie pięć lat. Większość została zmuszona do ciężkiej pracy na rzecz III Rzeszy. Ponad 10 tys. straciło tu życie.

Przez długi czas o stalagu przypominał jedynie obelisk z pamiątkową tablicą i mały cmentarz jeńców Armii Czerwonej. Od kilku lat pamięć o obozie i jego jeńcach pielęgnują dwie instytucje: Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura z polskiego Zgorzelca i stowarzyszenie Meetingpoint Memory Messiaen e.V. z saksońskiego Görlitz.

Efektom tej współpracy są liczne działania na rzecz zachowania pamięci o przeszłości tego miejsca i jeńcach wojennych, edukacji historycznej młodych pokoleń oraz postawy obywatelskiej.

Mamy nadzieję, że publikacja, którą oddajemy w Państwa ręce będzie przydatnym narzędziem we wspólnej pracy nad pamięcią o tragicznych wydarzeniach II wojny światowej i jej ofiarach, wśród których były miliony jeńców.

ISBN 978-83-66292-19-2

